

Tartu Ülikool
Filosoofiateaduskond
Kultuuriteaduste ja kunstide instituut

Evelyn Fridolin

**GEOGRAAFILINE LÄHENEMINE KIRJANDUSELE
JUHAN LIIVI PROOSATEKSTIDE NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja Kadri Tüür

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Teoreetiline osa	5
1.1. Geograafiline lähenemine kirjandusele	5
1.2. Geograafiline lähenemine teiste ruumikesksete teooriate keskel	10
1.2.1. Geograafiline lähenemine ning humanitaarne ja kultuurigeograafia	10
1.2.2. Geograafiline lähenemine ja ruumisemiootika	13
1.2.3. Geograafiline lähenemine ja postkolonialismi teooria	17
1.2.4. Geograafiline lähenemine ja kirjandusökoloogia	20
1.3. Geograafiline lähenemine ja kirjandusturism	23
2. Juhan Liiv, proosatekstid ja muuseum	27
2.1. Ülevaade Juhan Liivi ja tema kirjandusliku ruumi käsitlemisest	27
2.1.1. Liivi maastik Friedebert Tuglase käsitluses	28
2.1.2. Nõukogude aja kirjanduslikud retked jms.	29
2.1.3. „Käkimäe kägu“	32
2.1.4. Andrus Kasemaa „Poedirahu“ omailm	33
2.2. Geograafiline lähenemine ja Juhan Liivi proosa	35
2.3.1. Peipsi	36
2.3.2. Kukulinn ja Murumäe mõis	37
2.3.3. Käkimäe	39
2.3.4. Murraku kasutamine	39
2.3.5. Liivi proosa maastik novellikogus „Peipsi peal“	43
2.3. Geograafiline lähenemine ja Liivi muuseum	45
Kokkuvõte	48
Kasutatud kirjandus	50
Lisa	54
Geocritical approach to Juhan Liiv's prose	55

Sissejuhatus

Geograafiline lähenemine kirjandusele on ruumikujutusele keskenduv kirjandusteoreetiline distsipliin. See laseb mõista, kuidas kirjandus suhestub maailmaga ja kuidas kõikvõimalikud lähenemised maailmale on mõneti kirjanduslikud. Kui geograaf sõna otseses tähenduses kirjutab maad (kr *geographia*), siis kirjanik teeb oma teostes kujuteldavalt sedasama. Ei kirjandusteos ega geograafiline kaart võta arvesse kõiki reaalsuse parameetreid, vaid nad teevad vastavalt oma otstarbele valikuid. Just need rõhuasetused loovadki vastavalt kirjandusliku või kartograafilise ruumi. Geograafiline lähenemine aitab aimata reaalsete ruumide¹ imaginaarsust ja kujuteldavate ruumide tegelikkust ehk tõesust. Lähenemise põhieesmärgiks on, et lugeja ja autor mõistaksid, et ruum ei ole vaid lihtne taust, mille foonil miski toimub. Ruum on märksa keerulisem ning on üks osa nii loomingust kui ka loojast kirjandusprotsessis ning muudiski humanitaar-, sotsiaalvaldkondades, ning ei ole vaid reaal- ja loodusteaduste pärusmaa. (Tally 2011: xiv; link Tally 24.05.13; Prieto 2011: 22)

Juhan Liiv, tema looming ja muuseum on võetud käsitluse alla mitte ainult suure autori legendaarse eluloo ning ajatu loomingu tõttu, vaid ka seetõttu, et Liivi looming on väga kohasidus ning tema kirjanikumuseum on just kui autori eluruumi, tema loomingu kirjandusliku ruumi ning nimetatuile veel midagi juurde andva muuseumiruumi kohtumispaik. Juhan Liiv veetis suure osa oma elust Alatskivil ja sealset maastikku, inimesi ning kohalikku võib ära tunda ka tema loomingus. Samuti peegeldab maastik teda ennast ning tema loomingut tagasi. Lagujää-Peipsi on omandanud toetudes tema novellile märgilise tähenduse, Alatskivi loss ongi just kui seesama Murumäe mõis, mida Liiv oma „Varjus“ kujutas ning praegugi võib minna paika ja kujutada tänu tema põhjalikule kirjeldusele Kukulinnast ette seda tegelikkuses Kitselinna nime kandnud vaesteküla. Oja talus asub Liivide muuseum, kus võib saada aimu kirjaniku elutingimustest, näha väljapanekutena tema teoste trükiseid ja kuulda lugeda sellest, kuidas ümbruskandi paigad tema loominguga seotud on.

¹ Antud töös kasutatakse mõisteid reaalne ruum, tegelik ruum ja geograafiline ruum sünonüümsetena, kuna nad kõik viitavad päris maailmale. Teiseks sünonüümselt kasutatud sõnadeks on fiktsionaalne ja kirjanduslik ruum. Terminite *koht*, *paik*, *ruum* kasutamisel lähtun eesti tavast (Lehari 1997, Melts 2010, Tüür 2003).

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk on ühelt poolt siduda geograafiline lähenemine kirjandusele teiste ruumikesksete teooriatega, teisalt seletada selle kaudu seoseid Juhan Liivi kodukohta, tema kirjandusliku ruumi ning Liivi muuseumi vahel.

Bakalaureusetöö jaguneb geograafilist lähenemist tutvustavaks teoreetiliseks ja seda teooriat Juhan Liivil rakendavaks praktiliseks osaks. Teoreetiline pool annab ülevaate geograafilist lähenemist kirjandusele, asetab selle teiste ruumiuurimuslike lähenemiste konteksti, ning toob välja geograafilise lähenemise seosed kirjandusturismiga. Töö teises pooles toon välja Liivi ja tema proosateoste ruumi varasemad käsitlused, kogumikus „Peipsi peal“ ilmunud novellide ja jutustuste geograafilise analüüsi. Lisaks vaatlen Liivide muuseumi ja kirjanduslikke marsruute kirjandusturismi ning geograafilise lähenemise seisukohalt.

1. Teoreetiline osa

1.1. Geograafiline lähenemine kirjandusele

Ruumikesksete distsipliinide teoreetilised alused ulatuvad 20. sajandi algusesse ja relatiivsusteooriasse. Einsteini relatiivsusteooria tõi esialgu reaaliasse aegruumi mõiste. Sai selgeks, et kui kahe punkti vaheline kaugus on null, ei pruugi need punktid siiski kattuda, et aeg-ruum on kõver ja valgus ei liigu mitte kõige otsemat teed, vaid kõige kiiremat pidi, et aega ei saa mõista ruumist lahusolevana. Seesuguse maailmapildi kinnistumiseks üldsuse teadvusesse oli vaja mingit drastilist pööret või murrangut. Selleks sai II maailmasõda. (Westphal 2011: 11–12)

19. sajandil oli humanitaarias keskseks mõõtmeks aeg. Positivismist lähtuvad mõttevoolud ühitasid ajaloo kulu ja inimkonna progressi. Seega oli aja näol tegemist lineaarse nähtusega, mis kulges ruumi foonil – ruum ise oli kõrvaline, sest talle ei ole omistatav ajale omane helgemasse tulevikku püüdlemine. Kui aga see „progress“ viis Auschwitzi ja Hiroshimani, varises seesugune kujutluspilt kokku, sest sellist lahendust ei saanud pidada ju ometi progressiivseks.² Inimkond leidis end postmodernistlikus olukorras. Lineaarsus ja progressiusk olid lõhutud, aeg ja ruum leidsid end fragmentide ja kildudena. Inimkond püüdis olukorrast üle saada, sellest ise võimalikult kõrvale jäädes. Aeg kulges edasi, inimkond ei vaadanud aga enam lootusrikkalt tulevikku ega uhkust tundes minevikku. Inimkonna ja aja aeg läksid nõ uksteisest lahku. Ajalookujutlus muutus pluralistlikuks, võib isegi öelda, et ruumiliseks. Viimase all võib mõista musealiseerumist (*musealization*) (Saksa filosoofi Hermann Lübbe termin), kus kogu ajalugu kujutatakse kogumina, mis sisaldab endas ühekorraga kõike toimunut.

² Benois (2008: 7–8) ütleb, et progress on kumulatiivne protsess, mil kõige viimast astet peetakse paremaks, kvalitatiivselt kõrgemaks kui sellele eelnenud perioode. Collingwoodi (1946: 321) järgi toimub progress siis, kui iga järgnev vorm pole mitte ainult eelmise modifikatsioon, vaid on selle täiustumine. Arvati, et ajaloo eesmärk on inimese või inimesega seotud väärtuse välja arendamine. Collingwood (lk 322–323) toob välja, et need varasemad progressi-ideed hõlmasid endas seisukohta, et inimene on loodusest kõrgemal seisev ning looduse valitseja. 19. sajandil oli valdavaks saanud arusaam, mille järgi on ajaloo progress tagatud looduseaduse poolt ning sellest tulenevalt on inimene evolutsiooniprotsessi suursuguseim tulemus. Inimene hõlmab endas mingit absoluutset väärtust. Kuna inimene aga ei suutnud kontrollida protsessi, mis tingis tema enda tekkimise, pidi looduses endas olemas olema sisemine püüdlus realiseerida see absoluutne väärtus – seega, progress on looduseadus. Progressi idee kukutas seega kokku kokku asjaolu, et inimese areng ei viinud paratamatu täiustumiseni, inimloomus polegi üldse paremaks muutunud, vaid on jätkuvalt võimeline õudusteks, mida II maailmasõja ajal nähti.

Näiteks saab muuseumi eksponaatide ja seletavate tekstide kaudu esitada ühes ruumis terve rahva ajalugu. (Westphal 2011: 14)

Michel Foucault nimetab toimunud rõhuasetuse muutust ajalt ruumile ruumiliseks pöördeks (*spatial turn*). (Foucault 1967). Ruum aga tõusis esile sama heterogeensena kui aeg. Globaliseerumine, migratsioon, piiride muutused olid lõhkunud endised ruumid, iga inimene lõi endale varasemast erineva ümbruse, sest ühetimõistetavus oli kadunud. Samuti oli ruumide lõhestatus otseselt tingitud aja fragmenteeritusest – aega ja ruumi ei saa võtta täiesti eraldiseisvatena. Kuna ruum ei olnud enam kindel aluspind, siis oli kirjanduslik *topos* muutunud maatriksiks. (Westphal 2011: 10–34)

Ka teadustes olid toimunud nihked ajast ruumi, ajaloo asemel sai olulisemaks geograafia kui ruumiline teadus ajalise asemel. Geograafia tõus tõi huvi ruumi vastu ka humanitaar- ja sotsiaalteadustesse. Samas hakkasid ka humanitaar- ja sotsiaalteadused geograafiale endale mõju avaldama. Tekkis nt humanitaarne, hilisem kultuurigeograafia. (Westphal 2011: 10–34)

Geograafiline lähenemine ongi üks ruumilise pöörde (*spatial turn*) kontekstis tekkinud kirjandus- ja kultuuriteooriaid ühendav distsipliin. See asetab oma teooria keskmesse kaardistamise ja ruumilise analüüsi ning rakendab neid uurimisobjektidele, mida üldiselt geograafias ei uurita. Selliseks uurimisobjektiks on näiteks kirjandus. (Tally 2013: 113)

Geograafilisele lähenemisele kirjandusele kui omaette distsipliinile pani aluse Bernard Westphal oma manifesteeriva esseega „Pour une approche géocritique des textes“ 2005. aastal. Lähenemise olulisemateks uurijateks lisaks Westphalile on Robert T. Tally Texase, Eric Prieto California ülikoolist ning Sten Pultz Moslund Syddanski ülikoolis ning veel mõningad teadlased üle maailma. (Tally 2011: 2–6)

Geograafilist lähenemist kirjandusele võib mõista laiemas ja kitsamas tähenduses. Bertrand Westphali järgi peab kirjanduses käsitletud ükskõik mis tasemel milline ruum olema mingis seoses reaalse ruumiga, et teda saaks „kaardistada“, oluline on kirjaliku ja tegeliku maailma vaheline referentsiaalne suhe. Robert Tally Jr. aga leiab, et geograafilise lähenemise huvifääri peaks kuuluma ka need ruumid, mis ei ole otseselt seotud reaalse maailmaga, kuid mis seovad endas siiski reaalsuse elemente ning on

omal moel samuti kaardistatavad ja võimaldavad näha reaalsel maailma uues valguses. (Westphal 2011: 6; Tally 2013: 144–154)

Westphal rõhutab oma teosega „Geocriticism: Real and Fictional Spaces“ geograafilise lähenemise interdistsiplinaarsust ning toob teooria illustreerimiseks näiteid ka filmikunstist, sotsioloogiast, arhitektuurist, soouuringutest jm. Nõnda võib öelda, et geograafilise lähenemise interdistsiplinaarsus ei seisne ainult teooria kirjus aluspinnas, vaid see teooria on rakendatav kõigele ruumis asuvale või ruumilisele. Tally nõustub selle vaatega, kuid leiab, et geograafiline lähenemine on siiski kirjandust uuriv distsipliin. Siinne bakalaureusetöö lähtub *geocriticismi* piiride määratlemisel Tally arusaamast, mistõttu ka termin *geocriticism* on tõlgitud just nimelt 'geograafiliseks lähenemiseks kirjandusele'. (Tally 2013: 140)

Geograafilise lähenemise neljaks oluliseks elemendiks, on 1) vaatepunktide paljusus (*multifocalization*), et vältida stereotüüpidesse langemist ning enesekesksust, 2) erinevate meelte kaudu tajutava info arvessevõtmine/aistilisus (*polysensoriality*) 3) kihiline kujutus (*stratigraphic vision*) ning 4) intertekstuaalsus (*intertextuality*). (Westphal 2011: 111–147)

Vaatepunktide paljusus tähendab seda, et ühe paiga kirjeldamisel võetakse arvesse võimalikult paljude vaatepunktid: „Võttes aluseks geotsentrilise perspektiivi, valime me lähtekohaks pluralistliku vaatepunkti, mis moodustub erinevate tõlgenduste ristumiskohal.“ (Westphal 2011: 113–114). See tähendab, et õigupoolest peaks sinise töö keskendumas mitte Juhan Liivi loomingule, vaid hoopis näiteks Alatskivi kandi kujutamisele kirjanduses. Ometi õigustab siinkirjutaja enda töö pealkirja ja tööd ennast sellega, et Juhan Liivi kaudu maastikule lähenemine on juba iseenesest paljusid vaatepunkte hõlmav, kuna vaatluse all ei ole mitte ainult Liivi nägemus sellest maastikust, vaid ka see, kuidas nt Tuglas jt Liivi loomingust austajad Liivi ja ta maastiku vahelisi seoseid näevad ning kuidas nad ise selle maastikuga suhestuvad. Nõnda ei ole tolle kandi maastik niivõrd Alatskivi kui „Liivi“ maastik. „Liivi“ maastik katab aga päris maastiku üsna suurel määral enda tähendustega.

Nõnda on vaatepunktide paljususe kolm erinevat tahku eelnevast lähtuvalt juba esitatud: endogeenne vaade ehk vaade seest (Liivi enda vaade oma kodukandi

maastikule), eksogeenne vaade ehk vaade väljaspoolt (nt Tuglase või teiste muu kandi meeste oma – mis sest, et välismaalaste (va Kekkoneni) vaated Liivi maastikule ei ole) ning allogeenne vaade (ehk midagi vahepealset, mida illustreerivad Fideelia ja Randeri suhestumine Alatskivi kandiga, mis on nende jaoks kodukoht, kuid mida nad oma matkaga Liiviga ümber kujundavad)³. (Westphal 2011: 128)

Vaatepunktide paljusus on oluline seetõttu, et saada pilt mitte niiväga vaatajast kui sellest paigast. Selleks aga, et uurida mingi kindla autori kirjandusliku ruumi ja tegeliku ruumi vahelisi sidemeid, on vaja uurida ka kirjanduslikku ruumi uurivaid töid, mitte ainult päris maastiku kohta kirjutatud uurimusi. (Westphal 2011: 131)

Maastiku ja selle kujutamise oluliseks elemendiks on ka aistilisus. Maailma ei tajuta ainult nägemise kaudu ning ka kirjanduses ei anta edasi vaid nähtavat. Olulised on ka helid, lõhnad, maitsed jms. Näiteks saab linnamiljööks kuulda kas harmoonilist üheshingamist või müra, tunda umbset toidulõhnadest küllastunud läpatunud linnalõhna või tunda pagaritöökodadest kerkivat kookide hõngu, külmetada porisel ja märjal tänaval või lasta vihmapiiskadel enda nägu silitada. Ilme või mulje loomisel on oluline, nagu näitest võib näha, ka see, kuidas mingitesse linnaga kaasas käivatesse aistilistesse elementidesse suhtutakse ja neid edasi antakse. See kõik ei anna maastikule maastiku mõttes midagi juurde, kuid loob selle ruumi ilme, mis on vähemalt sama oluline kui ruumi morfoloogia. Kuna kirjanduses on raske anda edasi teiste meelte kui nägemisega tajutavat, siis kasutatakse seal sünesteasiat, et anda paremat „muljelist“ aimu ümbrusest. (Westphal 2011: 131–136)

Geograafilise lähenemise põhiliseks eesmärgiks on näidata, et ruum ei ole nii lihtne ja enesestmõistetav, nagu ta paistab. Üheks geograafilise lähenemise elemendiks, mille kaudu ruumi kompleksust näidata, on ruumi kihiline kujutamine. Selle raames omistatakse *toposele* paljude tähenduskihtide olemasolu. Geograafiline lähenemine uurib ruumi ajalisi kihte, mis ühest küljest salvestavad endas ajalugu ja teisalt on ka aluseks järgnevale ajaloo kulule. Ajalooliste kihtide tõttu on ruum just kui kogu oma ajaloo kooseksisteerimine ühes hetkes, kus möödunud hetked on „kivistunud“ olevikuks ja olevikus olemasolevaks ruumiks. Eriti selgelt tuleb see esile linnade puhul, mis esiteks arhitektuuriliselt on kujunenud selliseks nagu nad on. Osa maju on hävinud

³ Vt ptk 2.1.

(mõned aspektid on unustatud), osa on uuest üles ehitatud (taas meelde tuletatud) ning on loodud ka täiesti uusi hooneid vanemate asemele (uute tähenduste loomine). Nõnda on ruumid vaadeldavad ainult oma aegruumses tervikus. (Westphal 2011: 137–143)

Intertekstuaalsus on oluline seetõttu, et tekstuaalsed ruumid on nii ehk naa seotud teiste tekstuaalsete ja ka päris ruumidega. Kirjutades mingist paigast, mille kohta on varem midagi kirjutatud, mõjutavad need eelmised kihid nii kirjutajat kui ka vastuvõtjat. Nõnda käib kirjandus kohati oma ruumist ees ning loob järgmistele sama paiga kirjutajatele ette selle ruumi imidži.⁴ (Westphal 2011: 150–155)

Robert Tally Jr. käsitleb geograafilist lähenemist kõrvuti kirjandusliku kartograafia (*literary cartography*) ja kirjandusgeograafiaga (*literary geography*). Mõneti võiks neid nimetada ühe asja erinevateks tahkudeks. Kirjandusliku kartograafia tähelepanu keskmes on see, kuidas autor ruumi kaardistab ning millised on selle protsessi eripärad ning võimalused-võimatused kirjanduses. Kirjutades teeb autor valikuid, milliseid päris maastiku elemente rõhutada, milliseid muuta või välja jätta. Kirjandusgeograafia tegeleb nende kirjanduses kaardistatud maailmade uurimisega. Kuna kirjandusgeograafia keskendub just lugeja peas tekkinud ruumikujutlustele, võib seda lugeda üheks „autori surma“ formatsiooniks (Barthes 2002). Geograafiline lähenemine uurib tegelike, kirjutatud ja tekstist välja loetud ruumide vastastikused suhteid (Tally 2013: 44–79).

Kuna distsipliin on alles noor, pole selle valdkonna teadlasi eriti palju. Nimetatud uurijad tegelevad alles distsipliini väljakujundamisega ning nende uurimissuunad geograafilise lähenemise tähe all on üsnagi varieeruvad. Näiteks Eric Prieto tegeleb globaliseeravas maailmas toimuva kirjanduse hübriidiseerumisega ning ruumi ja kirjanduse vastastikuste mõjudega. Sten Pultz Moslund läheneb ruumile just konkreetselt selle kirjutamise ja lugemise seisukohalt, st tema uurimisalaks on *langscaping* ja *landguage* ehk ruumi kirjutamine ja lugemine.⁵

⁴ Vt ptk 2.1. Andrus Kasemaa näide.

⁵Täpsemalt järgmises ptk-s.

1.2. Geograafiline lähenemine teiste ruumikesksete teooriate keskel

Kuna geograafiline lähenemine kirjandusele võimaldab kirjandust uurida väga avarates piirides ja kuigi käsitletav teooria manifesteerib ennast teistest ruumiuurimuslikest suundadest eraldiseisvana, tuleks siiski täpsemalt määratleda selle kattuvused ja seosed teiste ruumiuurimuslike distsipliinidega. Järgnevalt võtan vaatluse alla geograafilise lähenemise seosed humanitaarse ning kultuurigeograafia, ruumisemiootika, postkolonialismi teooria ning kirjandusökoloogiaga.

1.2.1. Geograafiline lähenemine ning humanitaarne ja kultuurigeograafia

1950ndatel–1960ndatel aastatel toimus nn strukturalistlik revolutsioon (*structural revolution*), millega kaasnes strukturalismi tõus ja paralleelselt sellega ka sotsiaalteaduste tähelepanu nihkumine kirjandusele. (Brosseau 1994: 333)

1961. aastal kirjutas David Lowenthal oma teoses „Geography, experience and imagination: Towards a geographical epistemology“, et igaüks, kes uurib enda ümbritsevat maailma, on mingi mõõdupuu järgi geograaf (Lowenthal 1961). Samuti lisas ta, et geograafiline teadmine indiviidist ja ühiskonnast baseerub isiklikele geograafiatele, mis on loodud mineviku pagasile, oleviku kogemustele ja tuleviku ootustele toetudes. Tema artikli mõjul tõusis esile reaktsioonina neopositivistlikule geograafiale uus distsipliin – humanistlik geograafia eesotsas Yi-Fu Tuani, Edward Relphi, David Lowenthali, Anne Buttimmeriga. (Pae: 2011: 1. loeng)

Humanistlik perspektiiv keskendub inimtegevustele ja kultuuri subjektiivsusele. Koha (*place*) kui ruumi (*space*) subjektiivne (kogemuse kaudu konstrueeritud) struktureering tõuseb humanitaarsete geograafide huvikeskmesse igapäeva miljöö, eluruumi, elatud ruumi ning teiste „väikeste subjektiivsete ruumide“ näol.

(Lando 1996: 10; Karjalainen 1998: 3)

Siiski nende huvi kirjanduse vastu jäi üsna marginaalseks kuni 1970ndate aastateni, kui toimus nn subjektiivsuse rehabiliteerimine geograafias – varem ei peetud kirjandust piisavalt „teaduslikuks“ andmeallikaks. Kirjandus sai oluliseks maastiku tajumise ja tunnetamise uurimisel. (Brosseau 1994: 334)

Humanitaarse geograafia jaoks on kirjandus ennekõike keskkonnaalaste teadmiste allikas. Selle eelduseks on, et usutakse, et kirjanik on õpetatud, oskuslik, andekas ja sellest lähtuvalt on kirjandus usutav asitõend (*reliable evidence*). Siiski nenditakse, et kirjanik, kes ei ole pelgalt imiteeriija, annab ka kirjutatavale maastikule oma isikupärase nägemis- ja kirjutamisviisiga oma näo (*idiosyncratic mode of regard*). Samadest ideedest lähtuvad hilisemad kirjanduskartograafid ning geograafilise lähenemise esindajad. (Tally 2013: 48–54). Humanitaarne geograafia püüab maastikku mõista ka käitumuslikus, aistilises, ideelises, tunnetuslikus tähenduses. (Lando 1996: 10; Osborne 1988: 267, Simpson-Housley 1988: 269; Brosseau 1994: 333)

Kirjanduses huvitavad humanitaarseid geograafe niisiis ennekõike 1) kirjandusliku ja tegeliku maailma suhted, 2) ruumitunnetuse mõistmine teoses (*understanding of the sense of place*), 3) juurdumise ja juure(s)tumise (*rooting and uprooting*) kontseptsioon, mis tegeleb ruumilise komponendi väljaselgitamisega inimese identiteedis, 4) sisemaastiku (*inscape*) defineerimine ehk ruumikogemuse või kirjaniku siseilma vahendamine kirjanduses, 5) territoriaalne teadlikkus/teadvus (*territorial conciousness*), mis käsitleb kirjanikku kohataju mudelite kujutajana. (Lando 1996: 3–10)

Neile vastavad ehk Oulu ülikooli geograafiaprofessor Pauli Tapani Karjalaise esitatud humanitaargeograafilised lugemisviisid: mimeetiline, hermeneutiline ja tekstuaalne. Mimeetiline lugemisviis otsib tekstidest tegeliku ja kirjaliku ruumi vastavusi. Mimeetilise lugemisviisi põhiküsimuseks on see, et kuivõrd tõetruult on kirjanik võimeline tegelikku maastikku oma tekstides edasi andma. Nõnda huvitavad mimeetilist lugejat samuti kirjandusliku ja tegeliku maailma suhted. Hermeneutiline lugemisviis huvitub aga ruumikogemustest ja nende tõlgendustest tekstis. Selle lugemisviisi huviobjektiks on see, kuidas objektiivne/tegelik maastiku muutub kirjutamise käigus subjektiivseks või aistiliseks. Hermeneutilise lugemisviisiga haakuvad humanitaarsete geograafide huvi ruumitunnetuse mõistmise ja osalt territoriaalse teadlikkuse vastu. Tekstuaalses lugemisviisis põimuvad teksti tähendus ja lugeja loodud tähendused, lugeja ja tekst on omavahel sümbioosis ning mõjutavad üksteise tähendust, kuna tähendus omistatakse tekstile alles lugemise käigus. Mõneti haakub tekstuaalne lugemisviis sisemaastiku defineerimisega, kuigi sisemaastik defineeritakse lisaks lugejale ka kirjaniku kujutlustes. Ühtivus tekib, kui mõelda teksti

tähenduse all kirjaniku loodud tähendust ehk ikkagi põhimõtteliselt kirjaniku sisemaastikku. (Karjalainen 1998: 9–10).

Info saamiseks eelistab antud lähenemine proosateoseid, kuna luule olevat liiga abstraktne (Pocock 1988: 89). Proosas endas aga eelistati 19. sajandi realistlikku romaani, kuna see on oma olemuselt suuresti visuaalsele rõhuv ja teeb seda lähtuvalt „päris maastikust“. (Brosseau 1994: 338)

Geograafiline lähenemine kirjandusele ei välista teisi humanitaarse geograafia uurimise põhiteemasid, kuid keskendub kirjandusliku ja tegeliku maailma vastastikustele seostele ning ruumiloomele. Nõnda võib öelda, et humanitaarne geograafia ja geograafiline lähenemine kirjandusele oleksid just kui ühe nähtuse kaks külge – esimesed on geograafid, kes uurivad kirjandust, teised aga kirjandusteadlased, kes pööravad kirjanduses tähelepanu ruumile või geograafiale.

80ndatel suubub humanitaarne geograafia „uude“ kultuurigeograafiasse. Tsiteerides selle suuna esindajaid: „Uus kultuurigeograafia on nüüdisaegne, ent samas ajalool põhinev, sotsiaalne ja ruumiline, linlik ja maalähedane; huvitub kultuuri juhuslikust olemusest, domineerivatest ideoloogiatest ja vastupanuvormidest. Uus kultuurigeograafia kinnitab kultuuri kesksust inimese tegutsemises“. (Cosgrove, Jackson 1987, viidatud Sooväli 2008: 656 järgi) Uue kultuurigeograafia sünnile järgnesid peatselt humanitaar- ja sotsiaalteaduste pöörded, mis jätsid ka jälje vasttekinud distsipliini.

Näiteks toimus muutus ruumi mõiste määratlemises. Christopher Tilley järgi käsitleti positivistlikus geograafias ruumi abstraktse dimensioonina või mahutina (*container*), kus inimtegevused ja sündmused aset leiavad. Selle lähenemise järgi on inimtegevus, sündmused ja ruum üksteisest lahus. Uue geograafia jaoks on ruum tegevuse keskkond (*medium*). *Mediumis* hõlmatakse ruum tegevusse ning see ei toimi enam lihtsa foonina. Kirjanik elab ruumis, tajub seda, see on talle tähendusrikas ning läbi kirjandusteose annab ta seda tähendust edasi. (Tilley 1994: 7–27)

„Representatsioonikriisi“ mõjul pööratakse kultuurigeograafiaski suurt tähelepanu Teise loomisele (*othering*), mimeetilisusele ning muule postkolonialismiga (ja miks

mitte feminismiga) seonduvale (Tally 2013: 132–135). Kultuuriline pööre tõi kultuurigeograafiasse tähenduse, identiteedi ja representatsiooni problemaatika. Võib öelda, et siinkohal tekkis kultuurigeograafia tugevam seos postkolonialismiga. (Sooväli 2008: 655–658)

Kultuurilise pöördde keerises hakati huvituma sellest, kuidas keel mõjutab arusaamist ruumist. Maastikku hakati mõistma kultuuripõhise mõistena, ning seda uurima erinevate kunstide representatsioonis – see oleks just kui humanitaarse geograafia reaalse ja kirjandusliku ruumi laienemine kirjandusest väljapoole. Uus kultuurigeograafia jagab geograafilise lähenemise ja peagi käsitletava ruumisemiootika ning postkolonialismiga küberruumi, globaliseerumise ja võrgustumise problemaatikat.

1.2.2. Geograafilise lähenemine ja ruumisemiootika

Geograafilist lähenemist (nagu ka tegelikult humanitaarset ja kultuurigeograafiat) seob ruumisemiootikaga ruumi mõtestamine ja tõlgendamine. Kuna geograafilise lähenemise uurimisobjekti tingimuseks on see, et ta uurib kirjanduses neid ruume, mis on seotud tegeliku maailmaga (Tally järgi võivad seejuures seosed olla kaudsemad), siis võib öelda, et selles seisnebki geograafilise lähenemise ja ruumisemiootika kattuvus. Need ruumid, mis edaspidises esituses on vaid kaudselt seotud tegeliku ruumiga, kuuluvad geograafilise lähenemise huvisfääri Tally Jr. lähenemistes, kuid mitte Westphali järgi. (Randviir 2010: 42, Tally 2013: 144–145)

Ruume võib mõista väga mitmekesisena. Esiteks tuleb teha vahet juba reaalsel ja semiootiliselt reaalsel ruumil. Kuna inimene on võimetu tunnetama maailma kogu selle tervikkuses, siis on tema tunnetuse objektiks vaid semiootiliselt reaalne ruum. (Merrell 1995: 44)

Fiktsionaalsete maailmade teooria rajaja Lubomir Doleželi terminoloogiat kasutades võib semiootiliselt reaalsel ruumi nimetada ka protomaailmaks (Doležel 1997). Fiktsionaalsed maailmad on protomaailmast lähtuvad ühed võimalikud maailmad (*possible worlds*). Doleželi järgi on fiktsionaalsed maailmad just nimelt võimalikud, kuna neis on oma süsteemisisene loogika, mis teeb nad selle süsteemi sees võimalikuks. Inimtunnetuses on võimalikud ka üleminekud reaalsest maailmast fiktsionaalsetesse,

sest midagi fiktsionaalset saab kujutada tegelikult olevana ja tegelikkust võtta fiktsionaalsena, mõnikord on need üleminekud ka lihtsalt hägusad ja vahe tegemine ei ole võimalik. (Westphal 2011: 94–97, viide Doležel 1997)

Fiktsionaalses maailmas on võimalik eristada erineva iseloomuga kohti. Ameerika kirjandusteoreetik ja japanoloog Earl Miner eristab kolme liiki fiktsionaalseid paiku, vastavalt nende suhestumisele reaalse maailmaga: ühine/tavaline paik (*common place*), mis ei viita tegelikule maailmale, tõene paik (*proper place*), mis viitab tuntud kohale tegelikus maailmas, mittetõene paik (*improper place*), mis viitab mitteeksisteerivale kohale selle eksisteerivas asukohas (nt taevas või põrgu). Teise USA kirjandusteoreetiku, Lennard Davise jaotus on enam-vähem sarnane: tegelik paik, fiktsionaalne paik ja ümbernimetatud paik ehk paik, mis eksisteerib päris maailmas teise nime all. (Westphal 2011: 101)

Mainitud jaotusvõimalustest erinevad Umberto Eco utoopilised maailmad, mis hõlmavad endas lisaks ruumile ka aega – on aegruumid. Allotoopia kujutab meie maailmast kardinaalselt erinevat ja teise loogika alusel toimivat maailma, kus on nt rääkivad loomad jms. Utopia – maailm, mis oleks põhimõtteliselt võimalik just kui paralleelmaailm. Ukroonia – kujutab meie maailma sellisena, milliseks ta oleks võinud kujuneda, kui ajalugu oleks läinud teisiti. Metatopia ja metakroonia kui tulevikumaailmad, vastavalt kas ruumis või ajas kujutatuna. (Westphal 2011: 108–110)

Suhted reaalse ja fiktsionaalse maailma vahel ei ole ühesuunalised. Ilukirjandus loob uue kujuteldava ruumi, kuid muudab selles ka oma allikat ehk protomaailma (Westphal 2011: 75). See võib olla taotluslik, kuid on siiski suuresti kantud ka maailma kirjeldamisel tekkivast sünesteesiast. Maailma tajume me nägemise, kuulmise, haistmise, kompimise, maitsmise abil. Seda kõike kirjas edasi anda nii, et see annaks kujutatavast mingigi pildi, nõuab sünesteetilist ülekannet.

Lotmani järgi on kunstiteos teataval viisil piiritletud ruum, mis oma lõplikkuses peegeldab lõpmatut objekti – teose suhtes välist maailma. *Niisiis muutub teksti ruumistruktuur universumi ruumistruktuuri mudeliks, elementide tekstisisene süntagmaatika aga ruumilise modelleerimise keeleks* (Lotman 2006: 77–78). Tekib nihe oleva ja selle sõnalise tähenduse vahel ja see välistab (semiootiliselt) reaalse maailma

autentse kujutamise. Maastiku kirjeldamise tulemuseks olev kaart on geograafilistele kirjandusteoreetikutele just kui keelemaastik – *langscape*, selle lugemine *landguage*. *Landguage* tähendab Taani kirjandusteoreetiku Sten Pultz Moslundi järgi seda keelt või keelelist inventari, mida autor kasutab oma teoses maastiku kujutamiseks, mille abil ta nõ maalib maastikku või teeb selle lugejale ette kujutatavaks. *Langscape* on maastik, mille lugeja tekstist välja loeb või kuidas ta autori kujutatud maastikku lugedes tajub. (Moslund 2011: 29–46)

Kirjanduses ei ole harv distants kirjutaja ja kujutatava ruumi vahel. Võib juhtuda sedagi, et autor kujutab oma teoses mingit konkreetset “kaardil asuvat” paika, mida ta kunagi külastanud ei ole (Moslund 2011: 39). Siin tuleb eriti ilmekalt välja kirjandusliku ning fiktsionaalse maailma vastastikune suhe. Üheks ilmselgemaks näiteks, kuidas kirjandus mõjutab reaalsust on Pariis. Selle paljukordne kujutamine erinevate autorite teostes on andnud linnale mingi imidži. Iga järgmine autor ei alusta „puhtalt lehelt“ vaid lisab neist kihistustest lähtudes Pariisi ruumi veel ühe kihistuse temast endast. Nii kujuneb isegi inimesel, kes kunagi Pariisis käinud ei ole, teatav ettekujutus sellest linnast, seda isegi mitte niiväga visuaalsest küljest (lisaks Eiffeli tornile ja Notre Dame’ile), vaid just kui miljöoline kujutus, et tegemist on väga romantilise ja kauni linnaga, millel siiski ei puudu ka teatavad varjuküljed. (Westphal 2011: 138)

On olemas ka paljalt kirjanduse loodud paiku. Sellisteks näiteks Vargamäe ja Palamuse. Tammsaare realistlik ja maalähedane „Tõde ja õigus“ maalis Vargamäest nõnda elava pildi, et 1978. aastal loodud A. H. Tammsaare kodumuuseum ja selle ümbrus seoti otseselt tema raamatute tegevustega. Olgugi, et autor oli oma kodukohast inspiratsiooni saanud, kuid ta ei kujutanud ei enda ega külaelanike elu, samuti omistati nimi „Vargamäe“ sellele paigale alles muuseumi loomisega. (link A. H. Tammsaare muuseum Vargamäel 14.04.2013). Sarnane on ka Palamuse muuseumi saamislugu.

Vastavalt sellele, kas kujutada piire erinevate kirjanduslike ja reaalsete ruumide vahel hägustena või neid ruume põhimõtteliselt erinevatena, saab geograafilise lähenemise uurimisobjektile ehk ruumile läheneda kui monotoopsele (ühestele) või

heterotoopsele (mitmekihilistele või -täenduslikele) nähtusele (Foucault 1967). Tihti on nii, et probleem ei seisne mitte selles, et mõisteid virtuaalne või tegelik erinevatele objektidele ei saa rakendada, vaid selles, et nende omadustega asjad on üksteisest eristatamatud. (Westphal 2011: 86) Analoogilisena võib siinkohal käsitleda filosoofias tuntud reaalse ja hallutsinatoorsete tajude teemat. HCF teoreetikud ehk suurima ühisteguri pooldajad⁶ leiavad, et kuna inimene ei suuda hallutsinatsioone ja tõeseid tajusid eristada, on tegemist sarnaste nähtustega. Paralleel: kui inimene ei suuda eristada tegelikku ja kujuteldavat ruumi, võib ruumi käsitleda monotoopsena. Disjunktiivistid aga väidavad, et kuna tõesed tajud saadakse mingi ärrituse ja aistingu kaudu, samas kui hallutsinatsioonid on inimese introspektsiooni tulemus, siis on nende iseloom kardinaalselt erinev – neil puudub ühine komponent – mistõttu tuleb neid mõista eraldiseisvatena. Kirjandusteoorias on samamoodi: kuna erinevate ruumide lähet võib mõista põhimõtteliselt erinevana, siis ei pruugi väline sarnasus olla piisavaks põhjuseks ruumi monotoopseks mõistmiseks. (Averin 2010)

Samas ei ole ka piirid hetero- ja monotoopsete ruumide vahel päris kindlad, üks võib teiseks üle kanduda, st see on tõlgenduse, mitte ruumi enda luua. Või kui ruumil on omadus olla üks või teine, võiks teda pidada pigem heterogeenseks, kuid ta on ühtlustavate jõudude subjekt. Seda näitlikustavad kõikvõimalikud poliitilised piiridetõmbamised ja -kaotamised kaardil, maastikul ning ühiskondlikus ruumis.

Geograafiline lähenemine tekkis ajal, mil reaalsel maailma ei olnud enam ruumiliselt nii lihtne määratleda. Globaliseerumine just kui eraldaks meid maast, mingitest kohtadest ja ruumidest, sest informatsiooni levikul jms ei ole need enam relevantset. Kaugust mõõdetakse pigem info levimise kiiruse kui füüsilise vahemaa järgi. Nõnda võib näha USA-d Tallinnale lähemal kui Läti piiri ääres asuvat kolkaküla. Prantsuse filosoof Michel Serres on kasutanud globaliseerumise raames sellist terminit nagu pantoopia ehk igalpoololek. Küberruum ja laialt levinud kirjandus annavad ligipääsu omajatele ühesuguse ruuminägemuse ja (küber)ruumisoleku – seda reaalse ruumi kõrvaliseks muutumise kontekstis. (Moslund 2011: 29; Westphal 2011: 40–41)

⁶ Ühisteguriks on hallutsinatoorsete ja tegelike tajude ühisosa. Kuna inimene ei suuda kogemuslikult teha vahet hallutsinatoorsete ja tegelike tajude vahel, siis on neid selle teooria järgi mõistlikum tõlgendada ühesugustena.

Nõnda elavad inimesed just kui ühtses ajas ja ruumis. Polükroonsuse ja polütoopsuse tagab selles näiliselt ühtses aegruumis transgressiooni ehk piiride ületamise. Toimuvad entroopilised protsessid, mille all võib mõista näiteks migratsiooni, muudavad ruumi heterotoopseks. Inimesed elavad üheaegselt koos ja eraldi, neid eraldavad nähtamatud jooned ja seinad. Inimesed elavad pigem võrgustikelaadsetes ruumides kui mingitel maa-aladel. Prantsuse filosoof Gilles Deleuze mõistab siinkohal ruumilise pildi (*image*) tekkimist, kusjuures tekkinud pilt on heterogeenne segu erinevate ruumide tasanditest ning tähendustest, kuid tekkinud tervik toimib siiski tervikuna. Tekkinud tervik hõlmab juba iseenesest geograafilise lähenemise elemente nagu paljude vaatepunktide olemasolu, polüsensoorsuse ning ennekõike ruumi kihilisuse. Sellist keerulist ruumi ongi ehk lihtsam kujutada kirjanduses kui kaardil. (Westphal 2011: 43–50)

1.2.3. Geograafiline lähenemine ja postkolonialismi teooria

Westphali ja Tally Jr. kasutavad geograafilise ruumi mõtestamiseks selliseid termineid nagu transgressioon globaliseerumine, ruumi monotoopseks muutmine. Oma sõnadevalikus ja väljenduses viitavad nad postkolonialismile. Ka ruumide hierarhiatesse seadmine, perifeersuse ja tsentri sissetoomine tõlgendusse on mõlema ühisterminid. Nende olulisimaks ühisterminiks on võim. (Westphal 2011: 116; Tally 2013: 119–127)

Postkolonialistlik teooria või postkolonialistlik kriitika kujutab endast kolonialismi ja imperialismi analüüsi ning reaktsiooni nendele. Postkolonialistliku kriitika eesmärk on kolonialismi ja kolonialistliku mõtlemise jäänukite vastu võitlemine, andes koloniaalmaade kujutamisesse alternatiivseid narratiive. (Hart, Goldie 1993: 155) Kui postkolonialistlik kriitika toob välja, kuidas oleks õigem näiteks Kolmandat Maailma tõlgendada, et tegelikult ei tohiks üldse hakata piire nn Esimese, Teise ja Kolmanda Maailma vahele tõmbama (kas või sel lihtsal põhjusel, et Teist maailma põhimõtteliselt enam ei eksisteerigi), siis geograafilise lähenemise abil saab uurida, milliseks nt Kolmanda Maailma ruum on muutunud või mida endast täpselt see Teise ruum kujutab. Seda nii endise koloniseerija kui koloniseeritava vaatepunktist. Nii postkolonialism kui geograafiline lähenemine pooldavad mitme vaatepunkti olemasolu. (Radcliffe 2009: 200–203; Tally 2011: 6; Westphal 2011: 111)

Postkolonialistlik kriitika näeb enda ülesandena kaitsta riike, rahvaid, kultuure ning teadvustada nende tähtsust. See on ühiskonna- ja inimesekeskne lähenemisviis. Geograafilisi kirjandusteoreetikuid huvitab aga see, milline on nende paikade ruum ja kuidas neid ruume kirjanduses kajastatakse. Ruumi all tuleb siiski mõista ka ühiskondlikku ja sotsiaalset, aga siiski nägemata seal inimest kui indiviidi. India päritolu postkolonialismiteoreetik Homi K. Bhabha kasutab koloniseerivat ja koloniseeritavat kultuuri käsitledes mõisteid mimikri (ehk olukord, kus koloniseeritav kopeerib koloniseerijat), hübriidsus (koloniseerimise kontaktsoonis omaette „segukultuuri“ tekkimine), ambivalentsus (ehk pidev võnkumine mingi asja ja tema vastandaja tahtmise vahel) jms. Neid mõisteid on eesti lugejaskonnale tutvustanud Tiit Hennoste (Hennoste 2003: 85–100). Kuna kultuuri ruum, st kultuurikeskkond sõltub samuti sealasuvast kultuurist ning selle mõjutajaist, siis võib juba arhitektuuri ja linnaplaneeringu tasandil näha sarnaseid juhtumeid – näiteks kirikute ehitamine koloniaalmaadesse või nende asulaplaneeringu „läänelik“ korrastatus. Nõnda on koloniseerija mõju all juba see ruum, millele üldse hakata fiktsionaalseid ruume looma, kusjuures tekkinud koloniaalruum on oma allikaist ja tuumadest erinev ja eraldiseisev. Toimub nn ruumi kolonisatsioon – ruum muutub vastavalt koloniseerija tahtele ja tema on mõjutab milliseks see ruum muutub, tema „tõmbab“ ja „kustutab“ kujuteldavaid ja ka nähtavaid jooni. Ruumis toimunud muutused või kaartidele uute joonte tõmbamine on muutnud nii ruumi kui ka selle elanikke ning nende olukorda (Prieto 2011: 19–20, Annus, Paikar 2009: 922–925; Smith 2009: 29; Westphal 2011: 40)

Ruumide vahelised piirid, mida tuleb läbida ühest teise pääsemiseks, moodustavad mõnikord ise kolmanda ruumi, mis hõlmavad lisaks piiriksiolemisele või mõlema poole komponentidele veel omaette tähendust. Selle tähistamiseks on Sojalt laenatud mõiste kolmas ruum (*thirdspace*) (Smith 2009: 28–31) Kolmas ruum hõlmab endas nii ajaloolist, sotsiaalset kui ka „ruumilist ruumi“. *Thirdspace* astub vastu strukturalismi binaarsetele opositsioonidele, leides, et nende toomine on mõttetu, kuna kõik ei ole vaid kaheks lahterdatav, vaid opositsioonide vahele jääb veel kolmas tähendus. (Soja 1991: 5–6). Ruum ei ole homogeenne, seetõttu ei saa kindlalt eristada üht ega teist, sest ehk on need mõlemad ühes paigas ja ajas üheaegselt olemas. *Thirdspace*'is saavad kokku abstraktne ja konkreetne, objektiivne ja subjektiivne. See on just kui miski, mis

geograafilises lähenemises jääb kujuteldava ja reaalse vahepeale, ometi nõnda, et see kolmas ruum ise eksisteerib. (Westphal 2011: 69–71)

Kui postmodernistliku ühiskonna reaalne ruum on juba *thirdspace*, siis representatsiooni ehk fiktsiooni tasandil võib see muutuda veelgi keerulisemaks. Geograafiline lähenemine näeb enda eesmärgina kolmanda ruumi kui ühe võimaliku maailma (*possible world*) kaardistamist. (Westphal 2011: 73)

Edward W. Saidi „Orientalismi“ saab üsnagi hästi tõlgendada lisaks postkolonialismile alust panevale teosele ka kui geograafilist. Teos kujutab endast stereotüüpse oriendikäsitluse kriitikat. Geograafilise kirjandusteoreetiku vaatepunktist tähendab see, et tema meelest pole käsitletavat kultuuriruumi (protomaailma) piisavalt autentselt kirjanduses kujutatud ja kahe ruumi (kirjandusliku ja pärisruumi) vahel puudub vajalik kooskõla. Fiktionaalsuse seisukohalt peaks maailm olema kajastatud nõnda, et reaalsuse ja ebareaalsuse suhted oleksid kuidagiviisi määratletud (Eco, Doležel, McHale jt). St. kui soovitakse kirjeldada utoopilist ruumi, siis seda tehakse fantaasiakirjanduse võtteid kasutades, kui realistlikku maailma, siis seda tehakse realistlikult, et see näiks objektiivne. Saidi meelest ei vastanud niisiis selline paikade realistlik kujutus reaalsusele, see polnud piisavalt objektiivne. (Gross 2009: 888)

Saidi väidet, et kogu eelnev ja järgnev orientalistika-alane kirjandus toetub mingitele varemväljakujunenud alustekstidele jms, saab mõista just kui ruumikirjelduste kihistusi (Gross 2009: 889). Metafooritasele oleks see ühildatav India päritolu postkolonialismiteoreetiku Gayatri Spivaki katakreesi mõistega: katakrees tähendab seda, et juba keelelisel tasandil on osa inimgrupe tõrjutud seisundis ning nende jaoks on omaette termin, mille kaudu on hõlbus neid käsitleda homogeense „massina“ mitte indiviididena. (Kirss 2009: 900)

Sellised kujutamised või „valestikujutamised“ on kantud kirjutajate euroopalikust päritolust, mis on loonud nende identiteedi ja annab nende teostele eurotsentristliku perspektiivi. Kui postkolonialismi huvitab imagoloogiline perspektiiv ehk see, kuidas reaalsust moonutatakse, siis geograafiliste teoreetikute jaoks on see „moonutus“ seda reaalselt ruumi mingil määral peegeldav või kujuteldavat ruumi loov alus. Referent ja representatsioon on iseseisvad ja nendevahelised suhted dünaamilised, pakkudes palju

erinevaid võimalusi. Ruumi representeerimine muutub vastastikuseks loomiseks – vastastikuseks vaatlemiseks. (Westphal 2011: 112–113)

Geograafiliste kirjandusteoreetikute transgressiooni ehk piiriületuse mõiste all võib käsitleda emigratsiooni. Senisest Teisest pärit inimesed tulevad heaoluriikidesse elama, õppima ja töötama. Siia tulles loovad nad kogukondlikult tihti oma ruume, kuid et neid siinses ühiskonnas aktsepteeritaks, peavad nad võtma omaks lääne kultuuriruumi ja seal kehtivad normid. Jääb (ekslik?) mulje, et nii peakski olema. (Kirss 2009: 899–900)

Võttes arvesse Teiste vaatepunkti, saab uurida ruumi just nõnda, nagu Westphal seda oma *multifocalizationi* all mõistab. Kui varem oli vaatlevaks pooleks lääne- ja põhjapoolne koloniseerija, siis dekolonisatsiooni kaudu saab ka varasem vaadeldav, koloniseeritu lasta pilgul ringi käia ning ruumi näha, tajuda ja representeerida – sellest kirjutada. Näiteks reisikirjandus oli varem lääne kirjutajate pärusmaa, sest koloniseerival rahval oli võimalik minna eksootilistesse paikadesse ja seal kogetut kirja panna, samas kui koloniseeritav rahvas oli paikne ja ka kirjaoskamatu. Selleks, et saada geotsentrilisem vaade kirjandusele, peab vaade olema võimalikult mitmekesine. Ja erinevaid maailmu on sama palju kui vaatavaid silmapaare. (Westphal 2011: 123–125)

1.2.4. Geograafiline lähenemine ja kirjandusökoloogia

Liikudes edasi teiste Teisten jõe looduse ni ning sealt kirjandusökoloogi ni. Kirjandusökoloogiaga seob geograafilist lähenemist kirjandusele ühine huvi ruumi kui keskkonna vastu. Kui teoses toimub tegevus maastikul, siis saab seda ühtaegu kirjeldada nii (kirjandus)ökoloogilisest kui (kirjandus)geograafilisest vaatepunktist. (link - What is Ecocriticism? 15.04.2013)

Keskkonnateadlikkuse kasvuga on alates 70ndatest hakatud ka kirjandusteadustes suuremat tähelepanu pöörama keskkonna ning ka keskkonnaprobleemide kujutamisele kirjanduses. Kirjandusökoloogia (*ecocriticismi*) termini võttis 1978. aastal kasutusele William Rueckert. Kirjandusökoloogia kui eraldiseisva distsipliini alguseks võib lugeda 80ndate aastate lõppu ning 90ndate algust. (Glothfelty 1996: xv–xxii)

Kirjandusökoloogia jaoks on esmatähtis nii professionaalsete kui tavalugejate tähelepanu juhtimine inimese ja keskkonna suhete kujutamisele kirjanduses. (Tüür 2003: 3) Geograafiline lähenemine vaatleb samuti inimeste ja keskkonna suhteid, kuid

ei pööra tähelepanu ehk nii väga selle keskkonna bioloogilisele, kuivõrd morfoloogilistele või maastikulisele aspektile. Kui kirjandusökoloogia huvitub looduse hingelistest (*spiritual*) tähendustest ning looduse sisemistest väärtustest, siis geograafiline lähenemine kirjandusele selle välisest küljest ja sellest, mida loodus tekitab inimhinges, missugusena inimene seda enda jaoks kaardistab, mitte seda, missugune loodus ise on või milline on looduse „hing“. (Tüür 2003: 6; Tally 2011)

Kirjandusökoloogia lähenemine on tihti ka väärtuspõhine ning eetikaküsimusi puudutav. Geograafilisele lähenemisele seda mõõdet siiani ei ole lisatud. Võib-olla võiks ruumihierarhiate ja postkolonialismiseostega see juurde luua, kuid see pole geograafilise lähenemise jaoks kindlasti olulisemate teemade seas. (Glothfelty 1996: xix)

Kirjandusökoloogia juhtfigure Cheryll Glotfelty toob välja kirjandusökoloogia kolm peamist uurimisvaldkonda: 1) klassikaline kirjanduse „ülelugemine“, keskendudes looduse kujutamise võtetele ja traditsioonidele näiteks ühe rahvuskirjanduse piires; 2) looduskirjanduse kui eraldiseisva traditsiooni esile toomine, selle tutvustamine ja mõtestamine, pikemas perspektiivis ka kaanoni kehtestamine; 3) teooriakriitika (Tüür 2003:3). Geograafilises lähenemises kirjandusele on need uurimisvaldkonnad samuti rakendatud. Mõlema jaoks on oluline looduse/ruumi kujutuse traditsiooni esiletoomine ning selle lähenemise tutvustamine ning teooriakriitika. Mõlemad praktiseerivad teoste ka omas võtmes ülelugemist. (Westphal 2011).

Kirjandusökoloogide huvi keskmes on looduskirjanduse näol just kui „oma kirjandus“, mille kaudu looduse-inimese vastastiksuhteid uurida. Kuna aga ruumikirjandust kui niisugust ei eksisteeri, samas aga kõigis kirjandusteostes on olemas oma kirjanduslik ruum, siis võiks öelda, et kirjandusgeograafia huvisfäär on laiem. Samas kirjanduse loodust silmas pidav ülelugemine just kui kaotab kirjandusökoloogia piiritletuse. Võib eristada vaid teoseid, mille puhul looduskeskkonna kujutamisel on suurem või väiksem roll. (Tüür 2003: 9; Tüür, Reitalu 2012: 9)

Lawrence Buell toob teoses „The Environmental Imagination“ välja neli peamist lähtepostulaati, mille põhjal võime järeldada, et tegu on teostega, milles looduskeskkonna kujutamisel on oluline roll. Neil on üsna suur ühisosa geograafilise lähenemise põhiseisukohtadega. Esimeseks postulaadiks on, et *mitte-inimtekkeline*

keskkond esineb teoses mitte ainult kui taust või raam; selle olemasolu viitab tõdemusele, et inim(tegevuse) ajalugu ei saa vaadelda väljaspool loodust asuvana. See meenutab väga geograafilise lähenemise esindajate arusaama ruumist kirjandusteoses, kus selles ei tohiks näha vaid ruumi või fooni, mille taustal tegevus toimub. Teine postulaat on arusaam, et antropotsentristlik vaade ei ole ainus pädev viis maailma mõista ühtib geograafilise lähenemise esindajate geotsentrilise vaatega, kus nad samuti taunivad seda, et kirjandust vaadeldakse reeglina isikukesksena. Postulaat, mille kohaselt keskkonda tajutakse kui protsessi, mitte kui muutumatult olemas olevat nähtust kattub geograafilise lähenemise ideega, et ruum ei ole vaid foon, vaid aktiivne osaline teoses. Siiski kirjandusökoloogia põhilause tekst sisaldab eetilist sõnumit ja seisukohavõttu inimese mõjust looduskeskkonnale ei ole geograafilise lähenemise jaoks oluline, kuid mitte ka välistatud. (Tally 2011: xiv, Tüür 2003: 9–10)

Ka kirjapandud looduse ja null-looduse ehk „päris“ looduse eristamisele on kirjandusgeograafias vaste tegeliku ruumi ja selle põhjal loodud sünesteetilise paberile kirjutatud ruumi näol. (Kull 1998: 344–371) Looduse kui protsessi erinevate tasemete eristamine (nähtud/kogetud loodus, „materiaalselt tõlgendatud“ loodus, virtuaalne loodus) loob lingi ruumisemiootika kaudu ka geograafilise lähenemisega kirjandusele. (Kull 1998: 355).

Võib öelda, et seosed geograafilise lähenemise ja kirjandusökoloogia vahel on kätketud nii mõlema maastikuhuvisse, kui ka mõlema seotusesse teiste loodust ja ruumi käsitlevate teooriatega. Siiski mõistab geograafiline lähenemine kirjanduse ruumi laiema mõistena kui kirjandusökoloogia.

1.3. Geograafiline lähenemine ja kirjandusturism

Kirjandusel on suur otsene ja kaudne mõju välismaailmale, muuhulgas luuakse kirjanduse kaudu ka paiga imidžit. Elavaks näiteks selle kohta, kuidas kirjandus mõjutab reaalsel maailma, on kirjandusturism. Kirjandusturism uurib turismi ning kirjanduse omavahelisi seoseid. Selles võib näha humanitaarse geograafia ja geograafilise lähenemise ühisosa ja praktilist väljundit. Nimelt Mike Robinson ütleb oma teoses „Literature and Tourism“, et kirjanduse ja paiga vahelist seost on uuritud kultuurigeograafia raames. (Robinson 2004). Samas ei leia siinkirjutaja põhjust, miks geograafiline lähenemine kirjandusele ei võiks uurida kirjandusturismi kirjandusteoreetilistest vaatepunktist.

Robinson püüab tõsta lugejate teadlikkust sellest, et kirjandusel on suur mõju turismi struktuurile ja arengule. Teos mõistab nii koha kirjandusloomet kui kirjanduse kohaloomet. Kirjandusturismi teooria uurib seda, kuidas suhestuvad omavahel autor, tema tekst ja nägemus maastikust. Kirjanduse kaudu saab aimu ka kirjaniku aja ühiskonnast, majandusest jms. Humanitaarne geograaf John G. A. Pocock on näinud kirjanduses ka reaalsuse peegeldust. Seda mitte selles mõttes, et fiktsionaalne maailm kopeeriks otseselt päris maailma, vaid peegeldab temas toimuvat mingil abstraktsel tasandil. See ongi koht, kus kirjandusturismil tekib otsene seos lisaks humanitaarse geograafiaga ka geograafilise lähenemisega kirjandusele. (Robinson 2004: xiii; Pocock 1981: 10)

Kirjandusturism on osa kultuuriturismist. Nagu teisedki kultuuriturismi allharud, põhineb see kellegi loomingulisel tegevusel. Teistest kultuuriturismi liikidest eristub ta selle poolest, et suhe paigaga luuakse autori ja/või teksti 'kõnetuse' kaudu. Nimelt vastupidiselt tajutavatele kultuurivormidele nagu muusika, kunst jms, mille vastuvõtmine on sensoorne tegevus, on kirjandusteose ja tema autoriga suhestumiseks vaja tekstiga aktiivselt kaasa mõelda. Kirjandusteose vastuvõtt ei toimu nii lihtsalt nagu näiteks maalikunsti teose oma. Kui maali puhul inimene vaatab teosele peale, siis tekib tal kohe mingi reaktsioon sellele – pilt kas meeldib või mitte. Edasi on juba vaatajast, kas ta tunneb ära selles maal is mingisse ajastusse kuulumise, mõne kunstniku käekirja vms, kuid pildi enese mõistmiseks ei pea tihtilugu (on ka erandeid, näiteks

kristlikke sümboleid sisaldavas gooti kunstis on põhitähendus peidetud sümboolitesse) eriti mõtlema, kui nii võib öelda. Kirjandusteosed aga nõuavad üldjuhul kümnete ja sadade lehekülgede jagu keskendumist ja kaasamõtlemit.

See teeb kirjandusturismist nišiturismi, eriti kui arvestada ka seda, et erinevad inimesed loevad erinevat tüüpi kirjandust ja autorit/teksti mittetundev inimene tõenäoliselt ei lähe vastavasse muuseumisse, samas kui kunstimuuseumisse minek ei nõua „taustateadmisi“. Siinkohal tuleb teha erand nendele autoritele ja kirjandusteostele, kellest või millest on vändatud film – nende vastuvõtt toimub tihtilugu filmi vahendusel ja filmi kui ühe visuaalse kunsti vastuvõtt erineb kirjandusteose omast. Lisaks sellele on kirjandusele omane „sõnalisus“, mis raskendab selle vastuvõttu väljaspool seda keelt. Arvukama kõnelejate hulga keelte puhul on lihtsam seetõttu, et juba luues on potentsiaalne vastuvõtjate hulk suurem ja neist keeltest on ka lihtsam tõlkida, kuna nende keelte kõnelejaid leidub suure tõenäosusega ka väiksemaarvulise kõnelejate hulga keelte kõnelejate seas. Suuremat probleemi vastuvõtuga tekib niisiis väiksema kõnelejate arvuga keeltes. (Robinson 2004: xiv; Coan 2007: 3)

Eristatakse kirjandusturismi, mis seostub mingite kindlate tekstidega ja kirjandusturismi, mis seostub autoritega. Tekstidega seotud kirjandusturismi haru kaudu luuaksegi tegelikku ruumi kirjanduslikke ruume juurde selle otseses tähenduses. Nõnda on tekkinud päris kaardile Vargamäe, 221B Baker Street Londonisse (Sherlock Holmes'i elupaik) ja Hamlet seoti tema kirjanduslikust ajast hoopis hiljem ehitatud kindlusega. Ühest küljest annavad selliste paikade külastamised kirjanduslikule kogemusele midagi juurde, samas on nad aga mõttetud selles mõttes, et inimese fantaasia ja ettekujutus kirjanduslikust paigast on palju „elavam“ ühe inimese või inimeste grupi moodustatud variandi projektsioonist tegelikus maailmas. (Robinson 2004: xiv–xvi)

Autoritega seotud kirjandusturism ei loo „päris maailmale ruume juurde“, kuid aitab neid säilitada, alles hoida. Nii on Tartus ära märgitud paik, kus asus maja, milles elas Juhan Liiv, Mihhailovskoje on aga Puškini teoste järgi pärast mahapõlemist uuesti üles ehitatud. (Robinson 2004: 3)

Kirjandusturismi seos autoriga lähtub läbipaistvast seosest maastiku või paiga kui inspiratsiooniallika ja sellest lähtuva paiga kui külaskoha vahel. Kirjaniku kodukoha

külastajad loovad seoseid autori ja tema loomingu vahel. Kirjanike kodusid esitatakse väga erinevalt: see võib varieeruda plaadist maja seinal, mis ütleb, et 'siin elas see ja see kirjanik' kuni kirjanikumuseumini välja. Kirjanikumuseumites on väga olulisel kohal lisaks miljöole erinevad esemed. Kodus toimub ka asjade üli/ületähenduslikustamine. Eriti tähenduslikud esemed kirjaniku kodus on laud, tool ja pliiats/sulg vms. (Robinson 2004: 16–17)

Kirjanduslike paikade külastamiseks on erinevaid põhjuseid. Kooliõpilaste ekskursioonidel on lapsed olukorras, kus nad 'on sunnitud' neid paiku külastama, kuna muuseumite külastamine on kooliprogrammi osaks. Lisaks esineb selliseid kirjandusturiste, kelle lugemiskogemusele annab paiga külastamine midagi juurde – see aitab tal teost paremini visualiseerida. Samas võib see tekitada vastuolusid varemalt ette kujutatud kirjandusliku ruumi ja selle reaalsuses oleva mudeli vahel. Autorite kodupaiku külastatakse ka selle pärast, et saada kinnitust, et see või too suur kirjanik tõepoolest eksisteeris ja oli inimene nagu iga teine või siis näha, milline on see keskkond, mis sünnitab selliseid geeniusi. (Herbert 1995: 13)

Lisaks võib kirjandusturismi osaks lugeda ka kirjanduslikud rännakud, kus minnakse jala kas kirjaniku kodukohta või käiakse läbi needsamad marsruudid, mida kirjanikud ise oma elu jooksul läbisid. Eestis paigutuvad selliste rännakute alla Kristjan Jaak Petersoni jälgedes Riiast Tartusse kõndimine aga ka Juhan Liivi kodukohta tehtavad matkad. (Robinson 2004: 22; Märka 2009)

Aspekt, mis seob kirjandusturismi geograafilise lähenemisega selle kirjandusteoreetilises tähenduses on, nagu Robinson seda nendib, et väga raske on vahet teha kirjanduslikus ruumis nn reaalse ja fiktsionaalse maailma vahel. Kui ruum on juba kirjanduslik, siis seda enam kirjanduslik on ta fiktsioonis. Segased ja mitmepidised lood avalduvad kirjaniku ja tema kirjutatud ja kogetud ruumi vahel. Ühest küljest võib jälgida seda, kus kirjanik elas ja viibis, teisalt aga seda, millistest paikadest ta kirjutas ja milliseid teekondi tema loomes võib näha. Stevenson kirjutas „Aarete saare“ aastaid enne Lõunamere retki, Liiv kirjutas „Varju“ Peipsilähedusest Tartus... (Robinson 2004: 8–11)

Samuti saab jälgida narratiivi loomist muuseumites. Ekspositsioon ehitatakse üles nõnda, et see oleks kirjandushuvilisele inimesele huvitav ja loogiline. Seetõttu on raamatupõhised paigad esitatud vastavalt raamatu narratiivi kulule ja autorite endi muuseumites on kirjaniku elu esitatud ka ühe loona. (Robinson 2004: 8–9)

Muuseumite arengukavas „21. sajandi Eesti muuseumid. Arengu põhisuunad 2006–2015“ on muuseumitele seatud eesmärkide hulgas ka „Muuseum on atraktiivne ja kvaliteetset teenust pakkuv kultuuriturismi asutus“. Muuseumi ja turismi koostöö kasulikkust mõistetakse selles nii: *Kuna muuseumid oma tegevusega aitavad luua turismitööstusele majanduslikult tulusat keskkonda ja turism omakorda tõstab muuseumikülastuste arvu, on koostööks vajalik vastastikune huvitatus olemas.*

Soovitavateks tulemusteks on:

- *muuseumid on aktiivselt kaasatud kultuuriturismi (indikaatorid: turistide arv, teenuspakettide arv, kultuuriturismi marsruutide arv⁷);*
- *muuseumides turistidele pakutav keskkond, tooted ja teenused on atraktiivsed ning vastavad soovituslikele kvaliteedistandarditele (indikaatorid: teenuste mitmekesisus, vastavus soovituslikele kvaliteedistandarditele);*
- *toimub koostöö turismiorganisatsioonidega (indikaatorid: turismiorganisatsioonide vahendatud turismigruppide arv, koostöölepingute olemasolu).*

(Muuseumite arengukava 2006: 11–12)

Arengukavast lähtudes on ka kirjanikemuuseumitel ette nähtud muutuda turistidele atraktiivsemaks ning luua tihedamaid sidemeid turismiorganisatsioonidega. Muuseumi kaasatust kultuuriturismi „mõõdetakse“ muuhulgas asutuse kultuuriturismi marsruutide arvu järgi. Sellest lähtuvalt koostavad kirjanikemuuseumid ka ümbruskandi kirjanduslikke marsruute. (Niitra 2012–2013)

⁷ Siinkirjutaja allajoendus.

2. Juhan Liiv, proosatekstdid ja muuseum

Järgnevalt toon välja, kuidas on Juhan Liivi ja tema kirjanduslukku ruumi varem käsitletud. Lisaks rakendan geograafilise lähenemise teooriat tema proosatekstide ning muuseumi tõlgendamiseks. Oma tõlgendustes püüan kombata geograafilise lähenemise piire ja näidata, millised aspektid Liivi loomingust, tema loomingu ja ruumi tõlgendustest, päris maastikust ning muuseumiga seotust on üldse selle lähenemise abil käsitletavat.

2.1. Ülevaade Juhan Liivi ja tema kirjandusliku ruumi käsitlemisest

Juhan Liiv on üks eesti kirjanduse legendaarseima elulooga autoreid. Seetõttu on tema elu ja looming üpriski põhjalikku käsitlemist leidnud. 1914. aastal ilmus Friedebert Tuglase monograafia „Juhan Liiv“ ja 1927. aastal põhjalikum „Juhan Liiv: elu ja looming“. 1965. aastal kirjutas Liivi kohta lühimonograafia Arne Vinkel. 2012. aastal ilmus Jüri Talveti kirjutatud monograafia „Juhan Liivi luule“. 2013. aastal ilmus Tuglase monograafiate uustrükk Tuglase „Kogutud teoste“ 12. osana koos Jüri Talveti ja Jaan Unduski eessõna ja Elle-Mari Talivee kommentaaridega.

Rahvuslike suurmeeste sarjas ilmus 1936. aastal Kustas Raua koostatud „Juhan Liiv: Eesti traagilisim kirjanik“. Arne Vinkeli koostatuna ilmusid 1996. aastal Juhan Liivi kirjad Liisa Goldingule teoses „Mu kallis Liisi“ ja 2000. aastal kogumik „Juhan Liiv mälestustes“. Luule- ja proosakogumikke tema loomingust on antud välja pidevalt alates Noor-Eesti aegadest, läbi nõukogude aja ja kuni tänapäevani välja. Liivi tekste on tõlgitud näiteks inglise, esperanto, läti, katalaani, ukraina, tšehhi, bulgaaria, vene, saksa ja ungari keelde. (Talvet 2012)

Alatskivi kandi mõju Liivi loomingule käsitletakse enamikes Liivi loomingu ülevaadetes (vt nt Tuglas 1914, Tuglas 1927, Raud 1936, Arvisto 1954, Kuningas 1994). Kuna hilisematele käsitlustele on olnud eeskujuks Tuglase oma, ning tema käsitus on ka siiani mahukaim, siis vaatlen eraldi Tuglase vaadet Liivile ja Alatskivi kandile.

2.1.1. Liivi maastik Friedebert Tuglase käsitluses

Tuglas püüdis 1927. aasta monograafiaga Juhan Liivist tõestada Liivi realismi kuuluvust (Talvet 2013: 396). Selle põhjal võib järeldada, et Tuglas uuris ka Liivi tekstide kohakujutuse tõetruudust. Samuti ja ehk selgeminigi tuleb Tuglase käsitluses välja Liivi kirjanduslike maastike sidumine Liivi lapsepõlvega. Selleks annab põhjust Liiv ise, kui ta ütleb: „Minu südamest on vast üheksa kümnendikku mu kodust koos“ (Tuglas 2013: 44; Liiv 1921).

Teine peatükk „Juhan Liiv: elus ja loomingus“ algab jutustuse „Vari“ algussõnadega, misjärel tuleb kommentaar: „Ja nende sõnadega tuleb alata ka selle maakoha kirjeldust, mis on seotud sel määral Liivi elulooga“ (Tuglas 2013: 26). Ka lapsepõlvkodu enda ja Liivi loomingu vahele veab Tuglase (ja tema järel teisedki) väga otseseid seoseid luuletuse „Must lagi on meie toal“ kaudu (Tuglas 2013: 41). Liivi Kodaveres viibimise kohta arvab Tuglas: *Mitmel põhjusel võiksime oletada, et Liiv juba Kodaveres esimesi luulekatseid tegi. Looduslik ümbrus äratas inspiratsiooni: oli ju merena paistev Peipsi nüüd nii lähedal ././ Ja ometi ei mäleta keegi Liivi luulekatseid Kodavere ajajärgust.* (Tuglas 2013: 56–57)

Kolmandas peatükis mõtestab Tuglas lahti Liivi ruumikäsitluse „Varjus“ ja ka luuletuses „Mets kohas...“. Tuglase järgi on Liiv luuletuses kujutanud oma varasema lapsepõlve ümbrust, kuid „Varjus“ kujutatud metsa kohta ütleb ta, et *isegi kodust paistvale Peipsile luuletas ta metsa ette!* (Tuglas 2013: 42) ning ohet „Kui seda metsa ees ei oleks“ *tuleb võtta vähemalt tema isikliku lapsepõlve mälestuste seisukohalt ainult poeetilise fraasina* (Tuglas 2013: 40). Tuglas lisab, et Liivi kurvameelsed laulud ja ehk siis ka see mets on loodud mitte isikliku kannatuse, vaid pigem üldise valitseva sentimentaalse luulemoe mõjul. *See oli ikkagi paljas literatuur, millel polnud kuigi suurt sidet autori enese moraalse ahastuse, nõdrameelsusehirmu ja meeleheitiga.* (Tuglas 2013: 58). Tegelikult on selle nn etteluuletatud metsa taga fakt, et kui Tuglas Liivi kodukohta läks, siis oli mets vahepealt maha võetud nii, et Peipsi paistis ka Liivi kodukohast kätte. Kuid sel ajal, kui Liiv Oja talus üles kasvas või kui ta Ojal oma „Varju“ lõpetas, oli mets veel järve ees alles. Praeguseks on mets tagasi kasvanud. (Niitra 2012–2013)

Lisaks realistlikule laadile nägi Tuglas „Varjus“ ja teistes Liivi proosatekstides kuulumist külajuttude sarja. Enamikke neist ta eriti ei hinda ning „Varigi“ on suuremat tähelepanu saanud kui hästi kirjutatud külajutt, mille tegelaste kujutamises Liiv on täpne ja silmapaistev vaid reaalses elus olevate eeskujude kaudu. (Talvet 2013: 406)

2.1.2. Nõukogude aja kirjanduslikud retked jms.

Nõukogude perioodist on hulganisti andmeid retkedest Liivi kodukohta ajaleheartiklitenä väljaannetes „Edasi“, „Tee kommunismile“, „Sirp ja Vasar“ ja „Kommunismi küla“. Nõukogude ajal käisid Liivi kodukohta ja selle ümbrust uudistamas kirjanduslikud huviringid, kooliõpilaste grupid jt. Alates 1965. aastast antakse Alatskivil välja Juhan Liivi luuleauhinda (paus aastatel 1970–1983). Niisiis on Alatskivile ja Ojale inimesi meelitanud juba umbes sajandi.

Mitmed nõukogude-aegsed sealkäimised kajastavad tegelikul maastikul ja Liivi kirjutatud paikades toimuvaid muutusi. V. Kaljumäe käis 1948. aastal Liivi kodukohta uudistamas ning tõdes rõõmuga, et Alatskivi loss on nüüd töörahva valduses ja et lobudikku Kitselinna enam maastikul häirimas ei ole. Peamine rõhk on aga sellel, et *elu on lühikeste nõukogude aastate jooksul muutunud töötavale rahvale avaraks ja rõõmuküllaseks*. (Kaljumäe 1948: 3) Liivi maastiku elementidest on nõukogude perioodil erilise tähelepanu all just „Varju“ Murumäe/Alatskivi mõis ja Kukulinn/Kitselinn. Nende vastandusele toetudes saab näidata, et kaasajal on olukord võrdne ja saksikute mõisnike asemel on mõis töörahva käes. Oluline alusmaterjal, millele toetuti oli ka Aarne Vinkeli 1964. aastal ilmunud monograafia, mis koos varem ilmunud Tuglase monograafiaga on kujundanud Liivi käsitlemise põhilähtekohad.

3. augustil 1957 ilmus ajalehes „Tee Kommunismile“ J. Selja artikkel „Peipsiäärsetelt matkaradadelt“. „Tee Kommunismile“ kirjandusringi matkaauto külastas Juhan Liivi, Laksi Tõnise ja Anna Haava kodukohti. Liivi kodukandis käidi Oja talus, Alatskivil ja Liivi kalmul. Oja seoti, nagu ikka, Liivi lapsepõlvega, samuti tõi artikli autor välja seal kirjutatud luule ning proosateostest „Nõia tütre“ ja „Käkimäe käo“. Alatskivil, kus nüüd mõisahoones asub masinatraktorijaam, tulid artikli autorile pähe „Varjuga“ seotud mõtted: kuidas ainult mõisa lossi tornist Peipsit nägi ja kuidas

talurahvas metsa varjus Peipsit nägemata tööd tegi. *Ainult parun nägi Peipsit oma lossitornist, talupojale jäi mõisaorjus metsamüüri varjus paiknevatel põldudel. Ka sinna, kus Juhan Liiv karjas käis, ei paistnud Peipsi, küll aga kostis kõrvu järve salapärase, kutsuv kohin. Mälestussamba juures meenutatakse „Kui tume veel kauaks ka sinu maad“ ja meenutab ka „Varjust“: „Mis varasurnust räägitakse?“ küsib Liiv oma „Varjus“ ja jätkab: „Kes räägib? Kellele teda tarvis oli? Kellele teda vaja jäi?“ Juhan Liivi aga vajab, temast kõneleb austusega kogu eesti rahvas, kelle mõte nüüd „liigub ja loob ja lehvitab ja kauneid radasid rajab“.* (Selg 1957: 3)

1959. aastal korraldas Emekeele Seltsi eesti keele sektsioon ekskursiooni kirjanduslikesse paikadesse. Selle käigus külastati Juhan Liivi, Anna Haava ja Oskar Lutsu kodukohti. Artiklis antakse ülevaade Liivi kodukoha külastamisest, teisi paiku vaid mainitakse. Liivi koju jõudmist kirjeldatakse nii: *Suure lauliku sünnikoht! Vaatled kõiki hardumusega, meeles kirjaniku traagiline elutee. Siin, selles pikas palkseintega talutares, on ta läbi elanud oma esimesed rõõmud ja mured, sarapuudelt pähkleid otsinud, selle tiigi ääres kõndinud, unistanud ja kannatanud, teisel pool maanteed leppade all lauludesse valanud oma valu.* Edasi mindi Käki tallu, kus 6. klassi poiss nad Käkimäele viis, *kust kord helises lusti täis oleva Käkimäe käo trall. /.../ Mööda vesist madalat ala läbi lepavõsa jõudsimel Kukulinna, mida kohapeal tunti vaesteküla – Kitselinna – nime all. Kitselinnas olnud veel 10 aastat tagasi 5 maja, nüüd võib kunagisi eluaseme kohti veel vaid ära tunda. Luna poolt piirab teda kõrge mets. Üldiselt kujutad „Varju“ järgi Kitselinna hoopis viletsama pinnasega, liivaseljäandikuna soos. Kirjaniku vennapoeg Karl Liiv tõdeb, et Juhan kirjeldas Kitselinna nii kui's ta oli, nüüd aga on Kitselinn kasvanud võssa ja meie ei näe seda enam nii nagu Juhan.* (Prees 1959: 4)

Koolide ettevõetud retki ning Liivi paikade kaardistamist-analüüsimist on enim ette võetud Alatskivi Keskkoolis. 1954. aastal võtsid Alatskivi Keskkooli ja fotoringi liikmed nõuks valmistada ühiselt album Juhan Liivi elukäigust ja loomingust. Õpilased tegid tähenduslikest kohtadest pilte, kirjeldati kohtasid, kus Liiv elas. Kirjanduslikest paikadest käsitleti Kukulinna, mida vastandati Alatskivi mõisale. Tähenduslik on see, et artiklis on Kukulinnale vastandatud just Alatskivi mitte Murumäe mõisa. Nii võtab artikli kirjutaja Liivi tekste just kui dokumentaalse materjalina tegeliku ruumi kohta.

Toimub ruumisemiootikast tuttav virtuaalse ja tegeliku ruumi vahelise piiri hägustumine. (Säde: 1954: 2) Aasta hiljem on Liivi album valmis ja kolm kooliõpilast annavad aru mida nad Liivi kohta uurisid ja teada said: Laine Kiviorg kogus mälestusi sm. Olga Peipsilt. Virve Orgla kirjutas kirjaniku majast ning Ülle Arula uuris Kukulinna. *Kukulinn, mida kohapeal tunti vaeste küla – Kitselinna – nime all, asub praegu „Koidu“ kolhoosi maa-alal. Kitselinn on piiratud lõuna poolt kõrge metsaga. „Maapind on vesine ja soine. Seal kasvavad ainult kidurad lepa- ja kasevõsud. Kitselinnast on säilinud veel üksikud varemed. Endistest eluasemetest jutustab üks aed, kus kasvavad kolm õunapuud, marjapõõsad ja üksikud aialilled. Üldiselt on Kitselinn kasvanud võsasse. Harimiskõlbulikke maatiikke kasutab kolhoos põlluna.*

Ka luuleauhindade jagamisel käiakse Liivi kodukanti uurimas: 1984. aasta Edasi: *Pärast aktust Alatskivil minnakse kalmistule. Tseremoonia lõppedes kogunetakse kalmistu kõrvale künkale, kus avatakse mälestustahvel tähistamaks Liivide algkodu Veski talu. Järgneb ringsõit Juhan Liivi elu- ja loomingu paikadesse Riidmale, Rupsi, Koosale /.../ (Elken 1984: 5)*

Üks oluline aspekt Alatskivi kandi kirjeldamisel nõukogude perioodil on mure Liivi kodupaiga säilimise pärast ning soov ja püüd luua Liivile kodumuuseumi.

1959. aasta Noorte Hääles ilmus P. Aru artikkel „Alatskivist ja sellest, mis meelitab siia matkajaid“. Artikkel algab ümbruskandi maastiku kirjeldamisega, maastiku kaudu liigutakse Laksi Tõnise ja Juhan Liivini. Artikli autor tunneb muret Oja talu ja Alatskivi lossi pärast, mis on hooletus seisus ja lagunevad. Aru teeb ettepaneku kõike seda ümbruskaudset ilu ja kultuuri jäädvustada ja eksponeerida Alatskivi lossis, kuhu teha koduloomuuseumi filiaal. (Aru 1959: 2)

Muret Liivi muuseumi pärast tunnevad ka Raimond Kaugver ja Valter Toots (Kaugver, Toots 1963), Ü. Tõruvere (Tõrvere 1963) ja Aarne Vinkel (Vinkel 1963). Muidugi 1963. aasta oli mure osas märgiline selle poolest, et aasta varem oli avatud Liivi memoriaaltuba, kuhu toodi ka Kirjandusmuuseumi materjalid. Paraku sai tuba toimida vaid aasta, sest rahaga oli kitsas ja kogusid ei saanud hoida sobivates tingimustes.

Liivi 100. sünniaastapäeva puhul ilmus hulk ajaleheartikleid, millest ühes oli lausa öeldud, et *meie põlvkonnale on Juhan Liiv ja Alatskivi muutunud niivõrd lahutamatuks, et ühe nimetamine kutsub ikka mõttes esile teise* (Uibu 1964: 2). Hiljem lisandus selliseid maastiku ja Liivi seostamisi veelgi: *Rändaja kujutlusis on siia otse kinnistunud „Pikad ridaspuude read“ Alatskivi lossi ees; Liivi nähtud rahutu Peipsi, Kukulinn. Juhan Liivi mäletab siin maastik ./.* (Undla 1967: 565)

2.1.3. „Käkimäe kägu“

2009. aastal käsitlesid Juhan Liivi, tema kodukoha temaatikat ning Juhan Liivi radasid kunstnikud Signe-Fideelia Roots ja Chaneldyori (kodanikunimega Tanel Rander) projekti „Käkimäe kägu. Ekspeditsioon Juhan Liivi maastikul“ raames. Igaüks pidi Alatskivile minema just nõnda, nagu see talle hea tundus. Fideelia ja Chaneldyor tulid Tartust jala kohale. Teisisõnu läbisid nad marsruudi, mida Juhan Liiv sageli ise jalgsi ette võttis. (Rander 2009)

Mõlemad kunstnikud käisid selle tee läbi üksi ja said sellest erineva kogemuse ning suhestumise maastikuga. Chaneldyor on jäädvustanud oma käigu fotode ning teksti näol ning Fideelia teksti ja videona. Teelolekule oli seatud ka eesmärk *testida Liivi luulet maastikul kõndiva inimese perspektiivist, korrates salme kui mantraid*. (Rander 2009; Roots 2009)

Chaneldyor kirjeldab oma teekonna alustamist nii: *Pähe panin kõrvakatetega fliisist nokamütsi, mida kandsin tihti 14/15 aastaselt, kui ma Peipsi kandis metsas käisin. Mütsi nokk ja selle kumerus mu silmade kohal moodustas justkui teatava sihiku, mis sügavale mu unustusse vajunud*. Edasi järgnevad mälopildid 90ndatest. (Rander 2009)

Ka Fideelia on samast kandist pärit ning mäletab neid samu paiku, mida ta nüüd Liivi loominguga üle kirjutab. Tema matk Juhan Liivi radadel oligi teekonna isikliku sideme sidumine isiklikumaks muudetud/muutuva Juhan Liivi teekonnaga. (Roots 2009)

Mõlemad kunstnikud käsitlesid Liivi luulet nõnda, nagu nende teeloleku vaist seda neile ette kirjutas. Fideelia sidus oma videos konkreetsed Liivi luuletused just nende

paikadega maastikul, mis tema meelest nendega kokku sobisid. (Roots 2009)
Chaneldyor võtab retke kokku nõnda:

Liivi teekond oma reaalsuses katkestab sümbolse kultuuri hüпноosi- teadvuse fookus konkretiseerub ja üksikud hallutsinatsioonid, mis pinnale ujuvad, omavad kindlaid kontuure, samas hajuvad nad hetkega laiali ja segunevad kõrva vihiseva tuulega. Võib-olla nõnda toimubki maastikuga üheks-saamine – iga samm või liigutus omab kas väga konkreetset tähendust või on osa täiesti tähendusetust massiivist. See viitab puhtalt teadvuse „nõrgestatud“ olekule. Iga nõrkus ja tugevus sõltuvad rakendist. Minul oli piisavalt tegemist oma jalgadega, maanteega ja ümbrusega – see kõik oli nagu üks tasane akvaarium, kuhu aeglaselt ujusid sisse mõned võõrapärased kalad, kes õige pea haihtusid, leides endale sobiva varjupaiga liiva sees või mõne veetaime vahel. (Rander 2009)

2.1.4. Andrus Kasemaa „Poedirahu“ omailm

Alatskivi kandis on elanud ja elab praegugi teisigi kirjanikke-luuletajaid. (Elken ja Elken 2000: 173–154). Liivi kaasaegseks oli seal Anna Haava, praegu on sealt pärit Andrus Kasemaa. Andrus Kasemaa on lõpetanud Juhan Liivi nimelise Alatskivi keskkooli ning olnud mitu korda Juhan Liivi preemia nominentide seas. (Melts 2010: 44)

Kasemaa kujutab nagu Liivgi Peipsiäärset kanti, kuid sajandipikkune ajaline nihe on muutnud nii sealset maastikku, eluolu, kui ka selle kandi kujutamise laadi. Liivi eluajal elas enamus inimesi maal ning maal asuvatest kolgastest sai rääkida vaid vaestekülade näol. Tänapäevaks on kujunenud olukord, kus linnastumise tagajärjel on paljud maapiirkonnad üsna tühjaks jäänud. Inimestel pole enam maal suuremat teha – paremad koolid ja töökohad on linnas ja perifeerias elanikkond vananeb. Asustustihedus Peipsiäärsetes valdades on enamasti 1–9 inimest km² kohta. Raja, Peipsiääre ja Alatskivi vallas 10–29 inimest km². Vanuselise koosseisu poolest on seal ülekaalus vanemad naised. (Statistikaamet 25.05.2013).

Kasemaa omailmaks ongi perifeeria või kolgas, millest ta loob omanäolise ja isikliku koha – Poedirahu (Melts 2010: 44). Kasemaa loob oma isiklikult idüllilise

väikemaailma, milles koht ning luulemina emotsioonid on vahetus ning lahutamatus seoses. Lisaks, kuivõrd aeg võib kulgeda eri omailmades isemoodi, on poedirahus minevik, olevik ja tulevik väga ühte põimunud. Nõnda tekibki kirjaniku *omailm* ehk *Umwelt*. Mõiste „omailm“ on aga ühitatav humanitaarsete geograafide siseilmaga. (Melts 2010: 14, 57)

Poedirahu geograafilisus luuakse järgmiselt: 1) kirjeldatakse loodust ja antakse geograafilisi märke (Alatskivi, Peipsi järv, Välgi metsad jt); 2) kaardistatakse isiklikku maastiku- ja kohakogemust ning luuakse pilt kodukeskkonnast; 3) jagatakse konkreetseid fakte Poedirahust, selle olemusest, inimestest, sündmustest; 4) antakse põgus ülevaade ka Poedirahu ajaloost, selle elanikest ning majadest.

Poedirahu, mis nime poolest on fiktsioon, tugineb väga suures osas reaalsele maastikele ning on hõlpsasti paigutatav Eesti kaardile (Melts 2010: 13, 44). Kusjuures see paigutub enam-vähem samma kanti Juhan Liivi loodud kirjanduslike paikadega. Nende suhtes on isegi kaugused antud: *Poedirahu asub Alatskivist läänepoole jääval Jõgevamaa ja Tartumaa piiril, „13 miili eemal Kukulinnast“*. Poedirahu lääneserva nimetab Kasemaa *21. sajandi Kukulinnaks. // 21 sajandi Taassündinud Kukulinn!* (Melts 2010: 53–55; Kasemaa 2009: 115)

Meltsi järgi on ka Liivi Kukulinn samamoodi omailmana käsitletav kui Kasemaa Poedirahu. Kumbki neist ei mahu mõisa-küla mudelisse. Mõlema puhul on tegemist normipiiridest väljajääva äärealaga, mida asustavad vaesed, teistsugused tüübid. (Melts 2010: 54)

Nõnda kirjutab Poedirahu üle sama maastikku, millele on oma kirjandusliku kihistuse jätnud Liiv. Nende kirjanduslikud ruumid hakkavad omavahel suhestuma ning üksteise lugemist mõjutama.

2.2. Geograafiline lähenemine ja Juhan Liivi proosa

Humanistlik geograaf D.C.C Pocock (1980) möönab, et kuigi paljud autorid on kirjutanud ka paikadest, millega neil puudub isiklik side, on autori side (kirjandusliku paiga prototüüp-)paigaga oluline, et kirjanduslik paik omandaks oma 'vaimu'.

Juhan Liiv veetis oma lapsepõlve Alatskivi vallas Rupsi külas. Paik asub vaid kolme- nelja kilomeetri kaugusel Peipsist. Kodukoha kant peegeldub ka tema loomingus. Mitmed novellid ongi seotud ühe või teise „päris maastikul“ asuva paigaga. Proosatekstides peegelduvad nt Kukulinn, Käkimägi ja ennekõike Peipsi või selle lähedus. Peipsist on juttu novellides „Peipsi peal“, „Vari“. Liiv kirjutas Peipsi kandist nii seal viibides (nt „Käkimäe kägu“ valmis seal), kui ka siis, kui ta parasjagu sealt eemal, näiteks Tartus elas.

Järgnevalt illustreerin Liivi proosaloominguga kohasidusust, samuti toon välja kõikvõimalikud muud ruumiga seotud aspektid tema proosas. Kõige selgemaid seoseid päris maastikuga esineb Liivi sellistes novellides nagu „Vari“, „Käkimäe kägu“, „Pildikesi Peipsi rannalt“ ning „Peipsi peal“. Ülejäänutes minu vaatluse all olevates teostes, mis on samuti koondatud kogumikku „Peipsi peal“, otseseid kohaviiteid ei esine, kuid samalaadne miljöö ja ümbrus ning ka inimesed on aimatavad.

Olulisemateks proosatekstides esinevateks reaalse maastiku elementideks on Peipsi järv, Alatskivi kandi mõned paigad nagu Kukulinn/Kitselinn ning Käkimäe. Oma kodukoha lähiümbrusega seob Liivi loomingut ka ühe novelli näitel Kodavere murraku kasutamine.

Siiski nendiksin, et päris otseseid seoseid prototüüppaikade ja kirjanduslike paikade vahele ei tohiks tuua. Lugejana kujutame ette neid paiku enda vaatepunktist ja kirjanik annab meile vaid teatud juhtnöörid või jupid kaardist ning ülejäänu mõtleme me ise välja. Kui „Varjus“ on juttu Peipsist ja Kukulinnast ja Murumäe mõisast, siis teame, et Liiv kasutas nende prototüüpideks reaalsel maastikul asuvaid paiku ja maastikku. Lugeja peas need võivad, kuid ei pruugi seostuda samade paikadega. Näiteks mets varjab Peipsit ka muudes Peipsi-lähedastes paikades ja kui lugeja on tuttav just selle konkreetse kohaga, võib ta endale hoopis sellist päris maastikku ette kujutada või kui ta ei olegi kunagi Peipsi ääres käinud, aga mõni muu suur järv või meri vastavad Liivi

kirjeldusele Peipsist, siis tuttava koha kirjanduslikus maailmas ümbernimetamise kaudu tekib tal seos hoopis näiteks Võrtsjärvega.

2.3.1. Peipsi

Peipsi järv esineb Liivil kas ligidal oleva ja ohtliku või kaugel ja kutsuvana. Novellis „Peipsi peal“ lähevad kalamehed jäälagu ajal üle järve kodu poole. Terve loo vältel on õhus (või jää all) varjul hirm, kas mehed pääsevad eluga koju või mitte. Lõpuks kaldale jõudnuna näib, et see oli järve armulikkus, mis neil sel korral koju lasi minna. Kui muidu on kirjanduses sarnase ohtliku, vägeva ja inimelu saatust mõjutavana kujutatud merd, siis Peipsi oma suurusega meenutabki pigem toda ning omandab seetõttu ka mere iseloomujooned. Meri/Peipsi kui suur avarus, ohtlik, tujukas...

Me seisame saare peal. Mitte just saare peal, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel kaugel, metsa taga hoopis, aga siiski saare peal. (Liiv 2008: 36) Peipsi lähedus loob mulje ümberringi olevast suurest veekogust (just kui merest), isegi siis kui seda vett ümberringi väga polegi (nagu pole Peipsi päris meri). Järve lähedus tekitab soosaarel elavas Kukulinna poisis üleva tunde. See suur vesi oma avarusega on just kui midagi kõrgemat, paremat, mis vastandub soo madalusele ja viletsusele. Neid kahte horisontaalset maastikku eraldab vertikaalse tõkkena mets. Mets toimib vaheseina, eraldajana. „Varju“ mets jääb teose vältel järve varjama ning vaestekülal lasus metsa vari, mis ei lasknud neil järve ülevusest täit osa saada. Ometi on mets läbitav järve poolt küla poole – kohin ja järve lähedus on kuuldav-tuntav ka Kukulinnas.

Aistilisus on „Varjus“ väga oluline maastikku loov element. Selles jutustuses tuleb välja kuulmise primaarsus nägemise ees. *Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuarve tiibade sahin? Ah palju tõelisem, sügavam – ah, nii armas, nii igatsust äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on – Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab – seda, ah! tahaks ta kord ligidalt näha!*⁸ (Liiv 2008: 45)

Rõhk on niisiis järve tekitatud helidel. Ka jutustuses toodud luuletustes „Mets kohas“ ning „Puude all“ on esmaseks aistinguks just kuulmine. Esimeses on kuudeliseks

⁸ Siinkirjutaja allajoondused.

kohamine, teises rõhutatud vaikus samas kui minategelane tahaks hõisata või nutta. (Liiv 2008: 100–101)

2.3.2. Kukulinn ja Murumäe mõis

Üks selgemaid paikasisid Liivi proosas on Kukulinn. Eesti maastikul on olnud selles paigas, mille Liiv Kukulinna protomaastikuks võttis, Kitselinna nimeline vaeste alevik. Tuglas kirjeldab Kukulinna ja Kitselinna vahelisi seoseid nii: „*Varju*“ järgi *saame mulje, nagu peaks Kukulinn olema Peipsi-äärsel sool; tõeliselt on Kitselinna ja Peipsi vahel veel Rupsi küla põldude kõrgustik. Teiseks olnud Kitselinnas ainult viis onni, kuna neid Kukulinnas pidi olema tervenisti üksteist. Kuid ühte viisi ritta olid nad asetatud nii siin kui seal.* (Liiv 1921: 14) Tänapäevaks pole Kitselinnast midagi järgi jäänud. Ometi saab kaardil ja maastikul markeerida paiga, kus see küla olnud on.

Liiv kirjeldab „*Varjus*“ Kukulinna nii: *Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Tema keskel, kõvera looguna sarnase saarekese peal, liivakul, on – linn! Kukulinn. Linn! tõesti linn. /.../ Ta ei ole suurem kui üksteistkümmend hütü, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal või viiendal jälle kas seinanurk lagunemisel või maja ise küllakil jne.* (Liiv 2008: 37–38).

Niisiis oli tegemist külaga, mis oli rajatud külavaestele ning paljulapselistele peredele ning teistele, kes ennast ära elatada ei saanud. Sellised külad on rajatud tihti kehvale pinnasele, kus midagi ei kasva, näiteks sooserva. Soole endale võib omistada mitmeid tähendusvarjundeid, mis ka Kukulinna rahvale iseloomuliku varjundi juurde annab. Suhtumine soodesse on ühelt poolt olnud halb seetõttu, et nad ei kandnud vilja, ei sobinud ka loomade karjatamiseks. Teisalt aga elavad soodes pärimuse järgi ka kollid ning vaimud, kes eksijaid virvatulukestega meelitavad. Kõnes kasutatavad väljendid nagu „mine soo peale“ ja „läks oma jutuga sohu ja rappa“ on samuti negatiivse tähendusega ning on seotud kadumise või eksimisega. Soo on lisaks oma tülikusele/kasutusele ka ohtlik. Võib öelda, et Kukulinna elanike elu oli rappa läinud, mistõttu nad olid sunnitud minema sohu elama. (Pungas 2007, ÕS 2006)

Sõnahomonüümiat järgides tekivad sõnal soo seosed ka sugu – sooga ning soonega (Org 2013: 14. loeng). Kukulinna elanikud olid nn soo-soost, nad ei olnud elujõulised ja uhked, vaid kiratsesid oma kasinas kodus ning olid teistelegi pigem jalus. Nad olid nagu igerikud sookased, kes iialgi nii uhketeks ei kasva nagu metsa puud. Selline eluviis on nende jaoks aga just kui ainuvõimalik või loomulik – nende loomus voolaks just kui nende soontes. Sellistena olid Kukulinn ja sealsed inimesed lohutuseks külarahvale, kuna andis neile oma raskuses tuge – et on nendest veel kehvemas seisus olijaid. (Liiv 2008: 39)

Kuigi Kukulinnas olid kõik majad ühesugused ja ühe kujuga, siis valitses seal teatav ebakorrapära ja kaos. Sellele kaosele vastandub Murumäe mõisa geomeetiline sümmeetria: *Pikad ridaspuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia õige tee ääres. ./ Ilupuiestikud. Purskkaev oma sätendava veega. Loss või lossi moodi uue aja ehitus oma tornikestega, lipukestega, akende ridadega, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.* (Liiv 2008: 69)

Nõnda muutis Kukulinna olemasolu küla-mõisa vastanduse mitmekesisemaks, kui nii võib öelda. Omavahel vastandusid küla ja Kukulinn, aga ka Kukulinn ja mõis ning küla ja mõis. Hierarhiliselt asetatuna altpoolt: Kukulinn – küla – mõis. Janek Kraavi meelest meenutab Kukulinn pigem küla-mõisa hierarhiast väljaarvatutele mõeldud isoleeritud maa-ala – *pidalitõbiste küla või narride laeva, mis sohu uppuma on tõugatud.* Kukulinnas võib näha ignoreeritud marginaaliat. (Kraavi 2005)

Kraavi omistab „Varjule“ ka postkolonialistliku lugemisviisi olemasolu (Kraavi 2005). Mõisaelanikud ja sakslased olid koloniseeriv pool ning külaelanikud koloniseeritav Teine. Kukulinna elanikud jäid aga sellest süsteemist välja, olid nõ varjus.

Kuna Liiv kujutas oma teoses „lugu lähemast minevikust“ ehk pärisorjuse ajast, siis on Liivi kaasajal loo tõlgendamise hetkel juba olemas kolm ruumilist kihti: üks fiktsionaalne Liivi väljamõeldud ruum, mida kaasajal tõlgendati teise, päris ruumina ja kolmandaks ruumiks oleks selle aja ruum, mida ta kujutab, kuid mis kujutamise kaudu muutub esimesena esitatud fiktsionaalseks ruumiks.

2.3.3. Käkimäe

Tuglas näeb „Käkimäe käos“ varem valminud „Varju“ tegevuskoha, sündmustiku ja põhiideede uuesti kasutamist nõrgemal kujul. *Sest Käkiküla pole midagi muud kui juba tuntud Kukulinn. Paiguti langeb nende kirjeldus isegi sõnaliselt ühte. /.../ Murumäe mõisa aset täidab „Käkimäe käos“ Paluperä mõis.* Käkimäe käos tundsid kirjaniku kaasaegsed ära kõrvaltalu karjapoisi. (Tuglas 2013: 249–251)

Ometi on novell huvitavam just selle minajutustaja vaatepunkti poolest. Minajutustajaks ei ole, nagu tavaliselt Liivi juttudes mitte tavaline talupoeg, vaid mõisa maamõõtja. Nõnda on ka perspektiiv veidi teistsugune kui Liivi teistes juttudes.

Selles loos ei ole keskmes mitte ümbritsev maastik iseenesest, vaid see, millisena „Käkimäe kägu“ seda näeb ja milliseks ta seda oma häälega loob. Loo algupoolel toimub ka ümbritseva visuaalne imetlemine, ka lõhna tundmised, mis hiljem kaovad. Kõige selgemini, tuleb aga Hansu meelelaadi muutus välja tema hõigetes. Loo helimaastikku iseloomustab jutu alguses hõikamine *Hali, hali, haliluu, / haliluu!* Mõne aasta pärast on teada, et *tema ei räägi midagi, tema on tubli tööline.* Lugu lõpeb tema hõikega: „Vagu! Nõõ...!“ Selles hüüdes peegeldub nii Hansu muretu meelelaadi kadumine, tekkinud tuimus ning pettumus. Ta ei kõla enam meeldiva ja rõõmsana, vaid käskiva ja väsinuna. (Liiv 2008: 135–154)

2.3.4. Murraku kasutamine

Ümbritsevat keskkonda ei peegelda mitte ainult maastike kirjeldamine, vaid ka see, kuidas mingi kant üldisemaski mõttes kõlab – kuidas sealsed inimesed kõnelevad. Liivi kodukoht kuulub Kodavere murdealasse ning selle paiga murret võib leida ka tema proosatekstides.

Hennoste eristab kirjanduses kahesugust murraku kasutamist – kirjanduslikku murrakut, mida kasutatakse näiteks karakteriloomisel tekstis, ja murdes kirjutatud teksti regionalistlikus kirjanduses. (Hennoste 2000: 71) Liivi mõne novelli puhul saab rääkida regionalistlikust kirjandusest, kus kogu tekst ongi murdes kirjutatud, vastupidiselt tekstidele, milles esineb kirjanduslikku murrakut ja murdes on kirjutatud vaid (osa) tegelaste dialoog. Liiv ei olnud omas ajas selles mõttes mingi erand, kuna regionaalne kirjandus jääbki perioodi, mis kestis kuni 1920. aastateni.

Murdes tekste on kirjutanud näiteks Jannsen, Kreutzwald, Koidula, Jakobson ja Vilde (Pajusalu jt 2002: 120). Tol ajal olid humoristliku sisuga murdepalad ajakirjanduses moes, ja „Oleviku“ 1890. aastakäigu sisustikus ongi Liivi „Pildikesi Peipsi rannalt“ nimetatud otse Kodavere murde näiteks. Loo toimumispaik on asetatud Liivi enda kodukohast rohkem Kodavere poole, nagu osutavad kohanimed Tedreküla ja Punnikvere, sest sealpool elavad *kõrge pusstama kiäle kõnelejad*. Tuglas arvab, et selle teksti hea vastuvõtt andiski Liivile mõtte luua ka „Varjus“ esitatud muinasjutud murdekeeles. (Tuglas 2013: 195–197)

Juhan Liivi novell „Pildikene Peipsi rannalt“ on kirjutatud täies mahus Kodavere murrakus. Pikkades ühe inimese jutustatud lugudes „Metsahallis“ ning „Ahne sepp“, jutustuses „Vari“ võib tinglikult näha kirjandusliku murraku kasutamist, kuna murdes kõnelevad vaid Veni-Villem (Kodavere murrakus) ja Enn (põhjamulgi murdes). Mõlemal juhul on murdes tekstid üsna pikad ning neist tulevad välja idamurde ning Kodavere murraku iseloomulikud jooned, Ennu tekstist aga põhjamulgi põhijoontega Kodavere murraku mõjuline keel.

Kodavere murrakus on Eesti murrakutest kõige paremini säilinud vana vadjapärane ilme. Järgnevalt näitlikustan Idamurde Kodavere murraku iseloomulikke jooni Juhan Liivi murdetekstide näidetega (Liiv 2008: 5–7, 87-92; Pajusalu jt 2002: 126–193; VMS).

Idamurde iseloomulikumateks joonteks, mis esinevad ka Liivi tekstides on:

d esinemine laadivahelduslike sõnade nõrga astme vormides: *kadub* (‘kaob’), *eden* (ees), *kädisse* (‘käise’);

õ rohke esinemine sõna esisilbis (kus *o>õ*): *õli* (‘oli’), *kõrral* (‘korral’), *kõsja* (‘kosja’), *õhhõ* (‘ohho’), *õmete* (‘ometi’), *õksa* (oksa);

labiaalvokaali kõrval säilinud *v*: *kauva* (‘kaua’), *süvvä* (süüa).

Häälalusjooned, mis iseloomustavad ainult Kodavere keelt ja mis olid Liivi tekstides esindatud:

muutus *st>ss*: *naiss* ('naist'), *uassa* ('aasta'), *mussa* ('musta') *õtsass* ('otsast'), *õnnissagu* ('õnnistagu'), *meie-rissi-õpetuss* ('meie-risti-õpetust'). Selle kõrval esineb Liivi tekstides ka *st*-lisi vorme: *suvitsepühi*, *tõst'nut*, *metsäst*);

ht>st pearõhulises silbis: *tästi* ('tähti'), *lasti* ('lahti'), *tastsimä* ('tahtsime'), *tasta* ('tahta');

švaavokaal tugevaastmelistes vormides *h* ja helilise konsonandi vahel: *vihima* ('vihma');

keskkõrged vokaalid on tugevas astmes kõrgenenud: *viil* ('veel'), *sii* ('see'), *siakarjas*, *miis*;

nõrgas astmes on keskkõrged vokaalid allunud diftongistumisele, kusjuures tekkinud diftongi järelois on madaldunud: *suadik* ('saadik'), *puapsi* ('popsi'), *puasikene* ('poisikene);

järjekindel *ä*-harmoonia: *päräst* ('pärast'), *väljad* ('väljad'), *päävägä* ('päevaga'), *lobistätä* ('lobistada');

järgsilbis esineb *u* asemel *o*, kui esisilbis on *ä*, *e*, *i* või *u*: *hommogo* ('hommiku'); *täkoga* ('täkuga'), *tempo* ('tempu'), *kampsoli* ('kampsuni');

ks>ss: Juasepiss ('Joosepiks'), *selgess* ('selgeks');

e>a,ä: *esimäsed*, aga *peris*, *veike*.

Kodavere murrakus esinevad morfoloogilised erijooned, mis esinevad ka Juhan Liivi tekstides:

ainsuse partitiiv esmaväلتelistes sõnades *da-*, *dä*-lõpuline: *hindä*;

isikulise tegumoe mineviku kesksõnaks ka *nod*, selle lisandumine *h*-tüvele: *nähnod*, *toonod*, *löönod*, *käänod* (samal esineb Liivil ka sõnavorme *lugenud*, *visanud*, *suanud*, *kadunu*, *ütelnud*);

eitusverb pöörduib minevikus: *es salli*, *es õska*, *es sua*, *es luba*;

n-lõpuline inessiiv, samas kui mujal idamurdes on inessiiv *s*-lõpuline: *jäären* ('ääres'), *siden* ('sees'), *seljän* ('seljas'), *veden* ('vees'), *ilmangi* ('ilmaski'), *täien rammun ja jõun* ('täies rammus ja jõus'), *kammitsan* ('kammitsas').

Liivi „Ahnese sepa“ esinenud mulgi murde iseloomulikud hääldusjooned:

pole kaashäälikuühendit sõna algul: *roskaga raavi* ('troskaga kraavi'), *ragi* ('tragi');
palju hilist vokaalide kadu rõhututes silpides: *kihut'* ('kihutas') *mälet'* ('mäleta'),
rüüpmä ('rüüpama');

ä-harmonia: *hindä* ('enda'), *timägä* ('temaga'), *isändäl* ('isandal');

pronomenitest ja mõnede sagedates verbivormides esineb esisilbi järel vokaalide vahel n-i kadu: *miu* ('minu');

ks>ts: *väitse* ('vääkse');

konsonantide epenteetilise palatalisatsiooni tõttu hääldub selge i tüvekonsonantide ette i- ja mõnede e-tüveliste sõnade lõpukaolistes vormides: *üits*(kõrd).

Liivi „Ahnes sepas“ esinenud üldised lõunaestilised hääldusjooned:

ulatuslik *ks>ss* järgsilpides: *olles* ('oleks');

vokaalide kõrgenemine (eriti iseloomulik Võru murdele): *puul* ('pool'), *timägä* ('temaga').

Liivi „Ahnes sepas“ esinenud mulgi murde iseloomulikud morfoloogilised erijooned:

pöörduva eitusverbi kasutamine: *es sõbrusta*, *es lää*;

n-inessiiv: *särätsen külän* ('säärases külas'), osades konstruktsioonides on mulgi murdele iseloomulik ka *hVn*-inessiiv, kuid Liiv kasutab selle asemel n-inessiivi: *een* (pro *ehen*), *seen* (pro *sehen*), *pään* (pro *pähän*).

Tugeva astme üldistus osades verbitüüpides: *kirgema* ('kirema').

ve-kujuline mitmuse 3. pöörde lõpp: *olleve*, *tampsive*, *hakkave*.

Liivi „Ahne sepa“ sõnavaralised erijooned:

Sõnavaralised erijooned, mis on omased mulgi murdele: *manu*, *man* ('juurde', 'juures')

Sõnavaralised erijooned, mis omased idamurdele: *õrjet'* ('õrjetu')

Sõnavara erijooned, mis omased teistele Lõuna-Eesti murretele: *särä(t)ne*: *särätsen* – omane Tartu ja Võru murdele. *Peni* (koer) – omane nii Lõuna-Eestile kui ka Kodavere murrakule. *Kikas* – omane üldiselt Lõuna-Eestile, kuid läänemulgis ei esine (st mulgi murretest omane idamulgile).

Liivi Kodavere murraku kasutamise kohta võib öelda, et ta tundis oma kodukandi keelt väga hästi ja kasutas murde erijooni oma tekstides ja tekstiosades järjekindlalt, jättes arvesse võtmata vaid Kodavere murde iseloomulikematest joontest vaid translatiivi vormi ja *i*-mitmuse; varieerumist esines ka *nud*-partitsiibi kasutamises.

Liivi mulgi murre oli aga eklektilisem. Mulgi murde häälduslikud erijooned ilmnisid üldjuhul selgesti, kuigi mulgi murde iseloomulik *e*-lisusesines Liivi tekstides vaid *ve*-lõpulisel 3. pöörde mitmuse kirjakeele *vad*-lõpu asemel. Selle hääldusliku joone vähene esinemine võis olla tingitud ka sellest, et mulgi *e*-d on tagapoolsemad kui mujal Eestis ning neid võib tajuda ka *a* või *ä*-na Sõnavara oli aga üldiselt lõuna-eestiline ning mulgi eripärast sõnavara selles tekstis ei esinenud. Morfoloogilise külje pealt oskas Liiv kasutada *n*-inessiivi, mis on omane ka Kodavere murrakule, kuid mulgi eripärast *hVn*-inessiivi Liiv ei kasutanud.

2.3.5. Liivi proosa maastik novellikogus „Peipsi peal“

Geograafilise lähenemise esindajaid ei huvita mitte ainult otsesed maailma ja kirjandusliku ruumi suhted, vaid ka näiteks fiktsioonis varjatumalt esinevad maailma elemendid. Nõnda saab geograafilise lähenemise raames käsitleda ka teisi „Peipsi peal“ ilmunud novelle. Neis ei looda küll otseselt mingeid paiku – neid ei konkretiseerita, kuid siiski saab nendes esinevate üksikute keskkonna fragmentide kaudu kokku panna mingi maastiku. Ja needki maastikud on sarnased juba varem otseselt välja toodud Alatskivi kandi omadega.

Kui uurida seda, milliseid maastiku elemente Liiv oma proosas rõhutab, siis lisaks väga silmapaistvatele ja konkreetsetele Peipsile, Murumäe mõisale jms esineb Liivi proosas ka tavalise, halli, tülpimusliku ja igava esiletoomist maastikul. Olgu selle näiteks kas või „Vari“. Maastik on vastavuses oma elanike meelelaadi ning iseloomuga. Nõnda on Liivi proosas kujutatud ruumid mimeetilised, kuid ruum ei toimi tekstides vaid välise raamina, vaid ka teostes aktiivse kaasosalisena. Murumäe mõisa geomeetrisus oleks just kui mõisarahva enda väliseks projektsiooniks, Kitselinn aga enda elanike nägu ja need katkised majad ise vallasandid, kellel silm või aken näost

väljas. Need ruumid olid tegelastes juba olemas. Peipsi seevastu on just kui mingi avarus, unistus, milleni püüelda, mis on hoopis teistsugune kui need külad või mõisad. Tema on kättesaamatu.

2.3. Geograafiline lähenemine ja Liivi muuseum

Kui otsida sõna otseses mõttes Juhan Liivi maastikku (või Liivi maastikul), siis jõuab välja Alatskivi valda Rupsi külla Oja tallu, kus alates 1988. aastast asub vendade Juhan ja Jakob Liivi muuseum.

Robinsoni mõisteid kasutades on Liivi muuseumi näol tegemist autorist lähtuva kirjandusturismi nähtusega (Robinson 2004). Muuseumiruumis võib näha geograafilise lähenemise esindajate seisukohast ennekõike ruumi ajalisi kihistusi. Siin on koos Liivide eluaja ruum, nüüdisaegne muuseumi ruum ning ümbruskonnas on näha paiku, mis on seotud Juhan Liivi teoste ruumiga, mis on tema loominguga protomaastikeks. Selle peatüki eesmärgiks on aga selgitada, kuidas muuseumis need kirjandusliku ja päris maailma elemendid kokku on põimitud ning kuidas neid muuseumi külastajatele eksponeeritakse.

Muuseum koosneb Juhan Liivi kodutalu hoonest ja näitusemajast. Taluhoones saab aimu Juhani ja ta venna ning vennapere elutingimustest, näitusemajas on ülemisel korrusel eksponeeritud Juhan Liivi loominguga erinevad kogumikud, trükid jms. Samuti leidub seal nii tekstilist kui pildilist materjali, mis illustreerib Juhani elukäiku ning loomingut. Selline on muuseumi visuaalne külge, mis taluhoone näitel langeb kokku Juhani eluruumiga, kus ta ka osa oma loominguga ruumidest lõi.

Muuseumi üheks oluliseks ruumi loovaks teguriks on ka seal räägitud jutud. Üsna sagedasteks külalisteks Liivi muuseumis on kooliõpilased. Piiratud aja jooksul (umbes tund) annab giid-pedagoog ülevaate Juhan Liivi elust ja loomingust. Giid tutvustab Liivide kodukohta, andes sellega aimu kirjanike loominguga tagamaadest. Samuti viitab giid ümbruskandi maastikul asuvatele paikadele nagu Alatskivi/Murumäe mõis, Kitselinn/Kukulinn, ka sellele metsale, mis Peipsit varjab. Kooliõpilaste rühmadega tavaliselt neid paiku aga ise vaatama ei minda. Kui leidub huvilisi, siis käiakse mõnikord Koosal Liivi haua, Peipsi ääres Kalevipoja kive vaatamas, Alatskivi mõisa juures. (Kilter 2013, Niitra 2012–2013)

Muuseumi giid-pedagoog Margit Kilter (ja kindlasti pole ta ainuke) on veendunud, et kirjaniku ja tema kodukohta vahel on tugev seos, kuna kasvukeskkond ja ümbritsevad inimesed mõjutavad inimese iseloomu ja mõttelaadi kujunemist. Kilter otsesid põhjustagajärg seoseid kodukohta ja loomingu vahel ei too, vaid näeb selles pigem üldise vaimulaadi kujunemise teed.

Liivi muuseumit fotodega tutvustav Oskar Kuninga brošüür „Ma lillesideme võtaks...” toob aga välja just võimalikke otsesid sidemeid Liivi elukeskkonna ja loomingu vahel: *./.../ nii et külas saadi esimene korstnaga ahi. Ikkagi oli Juhan Liivil põhjust oma varasema kasvumiljöö kohta kurta: „Must lagi on meie toal,/ on must ja suitsuga,/ seal ämblikuvõrku ja nõge,/ on ritsikaid, prussakaid ka./.../ Noorpõlve mälestuste vähenõudlik ning ühetooniline maastik peegeldub selgesti ka Juhan ja Jakob Liivi toodangus. M. Kampmann kinnitab Juhan Liivist rääkides: „Hiljem tõendas ta, et eneses ärganud ilumeele ainult Peipsi järvele ja koduküla karjametsadele tänu võlgnevat.“ Juhan Liiv ise ütleb ühes proosakatkendis: „Minu südamest vast üheksa kümnendikku mu kodust koos.“* (Kuningas 1994: 5)

Kuningas tutvustab ka Juhan Liivi käikusid: kuidas ja kui kaugel ta koolis käis, kus olid sõbrad, kellelt ta raamatuid laenas, kus millel õppis, kus töötas, kus elas jms. Selliste sidemete loomine on tuttav juba Friedebert Tuglase ja Aarne Vinkeli käsitlustest. Nimelt Tuglas lõi kohaga seotud lähenemisele aluse ning Vinkel pani Liivi eluga seotud olulisemad paigad kaardile⁹. Muuseumi kontekstis käsitles seoseid aga esimesena Kuningas. (Kuningas 1994: 5–24; Vinkel 1964: 24)

Mõne aasta eest koostasid Viljandi Maagümnaasiumi õpetajad Reet Lubi ja Reet Sinimaa brošüüri „Kirjanduslikud ekskursioonid“, mis on mõeldud ennekõike õpetajatele ja giididele, kes juhendavad kirjanduslikke ekskursioone. Brošüüris on välja toodud tähtsamad koolis käsitletavat eesti kirjanikud, kusjuures on lisatud ka see, mitmendas klassis millise autori kodukohta soovitatakse külastada. Juhan Liivi kodukohta soovitatakse külastada 8. klassis. Teoses on toodud autorite loomingu ja elu tutvustav marsruut. Nagu teiste autoritegi puhul, on Liivi elus tähenduslike paikade juures toodud välja ka soovitatavad kirjanduslikud tekstid, mida ühes või teises kohas

⁹ Vt Lisa

lugeda. Näiteks soovitatakse Oja tallu viival puiesteel lugeda Liivi luulestust „Sügisene kodu“, Alatskivi lossi juures lugeda katkendit jutustusest „Vari“, Liivi haul luuletust „Kui tume veel kauaks ka sinu maa...“, Kallastel novelli „Peipsi peal“.

Sel (2013.) aastal hakati koostama kirjanikemuuseumide kirjanduslikke marsruute. Liivi muuseum kaardistas järgmised paigad: 1) Liivi Muuseum, Juhani kodukoht, 2) Juhani sünnikoht Riidamaal, 3) Juhani surmapaik Koosal, 4) Kukulinn/Kitselinn 5) Alatskivi surnuaed, 6) Anna Haava sünnikoht, 7) Anna Haava muuseumituba, 8) Kodavere surnuaed ja kirik, Peipsi rand, 9) Karl Aderi kodukoht, 10) Arvo Mägi kodukoht. Nende kirjanduslike paikade kohta on koostatud brošüür, milles selgitatakse ühest küljest nende paikade tähendust/tähenduslikkust seoses Juhan Liiviga, teisalt antakse ülevaade Alatskivi kandi kirjanduslikest paikadest üldiselt.

Juhan Liiv on lähtunud oma kirjanduslike paikade kujutamisel oma kodukandi ümbrusest. Tema loomingust paistavad läbi sealse maastiku elemendid. Kuid Liivi looming on jätnud oma jälje ka päris maastikku. Liivi 100. sünniaastapäeval nenditi, et Alatskivi maastik on inimeste teadvuses muutunudki Liivi maastikuks. Hilisem sama kandi Liivimõjuline kujutamine Andrus Kasemee loomingus näitlikustab Liivi kirjandusliku ruumi päris ruumil lasumist veelgi. Liivi-Alatskivi suhteid on tõlgendatud alates tema eluajast tänapäevani. Liivide muuseum on see paik, kus kõik vastmainitud ruumi- ja tähenduskihistused kokku saavad ning kus neid eksponeeritakse ning inimeste teadvustesse (taas)luuakse. Seal saab oma silmaga näha, millisest kodust ja ümbrusest pärineb kirjanik. Ümbruskonnas aga näeb tema elu radasid ning loomingu prototüüppaiku.

Kokkuvõte

Geograafilisse lähenemisse kirjandusele on laenatud teiste ruumiuurimuslike teooriate mitmeid elemente. Seetõttu paigutub ta ka üsna hõlpsasti teiste teooriate keskele. Ometi on geograafilisele lähenemisele iseloomulikud mitmed jooned, mis eristavad seda teistest teooriatest. Üheks selliseks on geotsentriline perspektiiv, mis asetab kirjandusuurimise keskmesse paiga ja ruumi.

Geograafiline lähenemine kirjandusele on hõlpsasti seotav ka kirjandusturismiga. Neid ühendab seos humanitaarse geograafia, aga ka näiteks ruumisemiootikaga. Kirjandusturism on just kui geograafilise lähenemise praktiline väljund, mis seob endas kirjandusliku ja tegeliku ruumi muuseumis või marsruudil.

Juhan Liivi proosa on reaalse maailma suhtes mimeetiline ning selles annab näha otseseid päris maastiku elementide kasutamist, kuid on näha ka autori isikupärast ruumitaju ning ruumi kujutamist. Geograafilise lähenemise elemendid paistavad silma Liivi loomingust, tema loomingu retseptioonist ja ka muuseumist.

Juhan Liivi proosat ja tema kodukandi maastikke on analüüsitud umbes sajandi ning selle aja jooksul on vaade neile mõlemale teinud läbi muutusi ning omandanud mitme vaatepunkti olemasolu. Ka Juhan Liivi proosas erineb mitme vaatepunkti olemasolu näiteks „Varjus“, kus on esitatud nii talupoegade, Kukulinna elanike kui ka kõrgemale kohale pääsenud eestlase vaatepunkt.

Intertekstuaalsus ilmneb Alatskivi maastiku tõlgendamises. Sellel lasub Liivi loodud kirjanduslik kihistus, aga oma osa on seal ka Anna Haaval ning nüüd kirjutab sealset maastikku üle Andrus Kasemaa.

Aistilisus ilmneb Juhan Liivi proosaloomingus väga selgelt. Liivi maastik on väga meeleline ning tema maastikutaju ergas. Kõige selgemalt esinevad tema tekstides visuaalsed ja kuuldelised maastiku elemendid. Mõneti nähtav ja kuulduv maastik vastanduvad üksteisele. See, mis on tema tekstides „näha“ ei vasta sellele, mida sealt „kuulda“ võib. Nähtav on vaid illustratiivne maastiku kiht, samas heliline peegeldab maastiku tegelikku olemust.

Ruumide kihiline kujutlus ilmnevad nii erinevate aegade kirjanduslike kui ka tõlgenduslike kihistuste kaudu. Lisaks on ühe olulise tasandina Liivi kodukohas asuv Liivi muuseum, mis varemmainitud kirjanduslikke ja tõlgenduslikke tasandeid eksponeerib ja esitab. Muuseum on päris maastikul asuv paik, kus erinevad ruumitasandis: kirjanduslik, Liivi kogetud ning eksponeeritud muuseumiruum omavahel kokku saavad. Lisaks sellele on koostatud ka Liivi kodukandi ümbruse kirjanduslikke marsruute, mida saab seostada nii Liivi elukäigu kui ka loominguga.

Ruum ei ole nii lihtne ja enesestmõistetav nähtus nagu esmapilgul võiks arvata. Sama kehtib ka Juhan Liivi ning tema loomingu kohta. Viimast on uuritud praeguseks umbes sajandi ja ikka leitakse sellest uusi aspekte ja tähendusi. See näitab, et tegemist ei ole lihtsakoelise kirjanikuna, vaid Kirjanikuga suure algustähega.

Kasutatud kirjandus

- A.H. Tammsaare muuseum Vargamäel;** <http://www.tammsaare.albu.ee/>. Vaadatud 23.05.2013.
- Annus, Epp, Toomas Gross, Tiina Kirss, Piret Peikar 2009.** Postkoloniaalsed uuringud. – 20. sajandi mõttevoolud. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Aru, P. 1959.** Alatskivist ja sellest, mis meelitab siia matkajaid. – Noorte Hää, 13. august.
- Averin, Kristiina 2010.** Disjunktiivse tajuteooria mõningatest aspektidest. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool, Filosoofia osakond.
- Barthes, Roland 2002.** Autori surm: valik kirjandusteoreetilisi esseid. Koostanud ja järelsõna Marek Tamm. Tallinn: Varrak, Tartu: Greif
- Brosseau, Marc 1994.** Geography's literature. – Progress in Human Geography 18,3 lk 333–353.
- Collingwood, Robin George 1946.** The Idea of History. Oxford: Oxford University Press.
- Dean, Thomas** What is Ecocriticism? <http://www.asle.org/site/resources/ecocritical-library/intro/defining/dean> Vaadatud 15.04.2013.
- Elken, Karl 1984.** Alatskivil. – Edasi, 28. aprill, lk 5.
- Elken, Anne, Karl Elken 2000.** Peipsi piiril, Alatskivil. Tartu: Triip.
- Foucault, Michel 1967.** Of Other Spaces. Heterotopias; <http://foucault.info/documents/heteroTopia/foucault.heteroTopia.en.html> Vaadatud 10.05.2013.
- Glotfelty, Cheryll, Harold Fromm 1996.** The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology. Athens: University of Georgia Press.
- Gross, Toomas 2009.** Edward W. Said. – 20. sajandi mõttevoolud. Tallinn–Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.
- Hart, Johnatan, Terry Goldie 1993.** Post-colonial theory. – Encyclopedia of Contemporary Literary Theory. Toronto Buffalo London: University of Toronto Press.
- Hennoste, Tiit 2000.** Eesti kirjanduse keelest modernismi, postmodernismi ja postkolonialismi taustal. – Vikerkaar nr 7, lk 69–79.

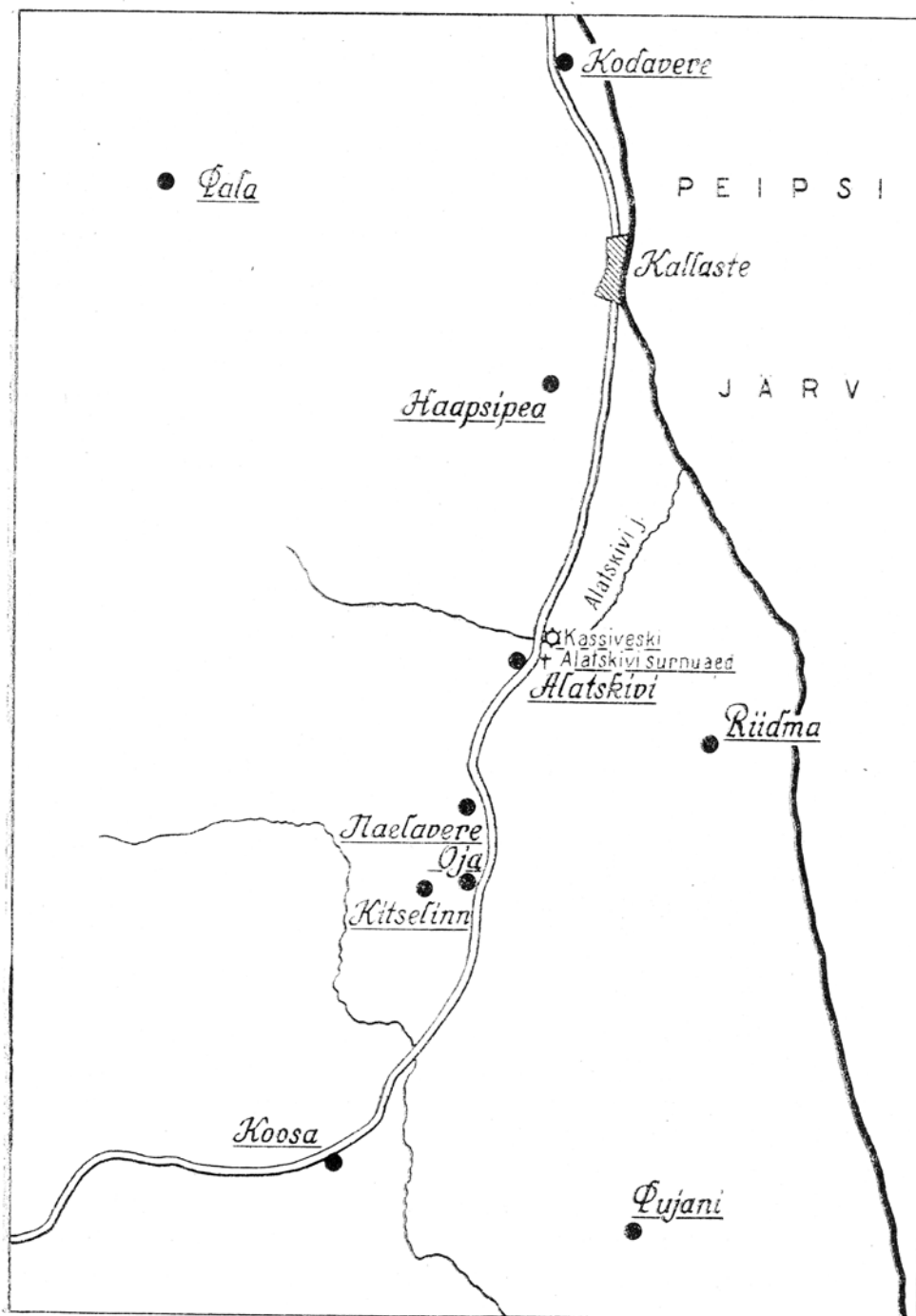
- Karjalainen, Pauli Tapani 1998.** Place and intimate sensing. – Nordisk Samhällsgeografisk Tidskrift, nr 27.
- Kasemaa, Andrus 2009.** Lagunemine. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Kaugver, Raimond, Valter Toots 1963.** Alatskivist ja Juhan Liivist. – Sirp ja Vasar, 11. jaanuar.
- Kilter, Margit 2012.** Käsikirjalised materjalid Liivi muusemi kohta bakalaureusetöö autori valduses.
- Kraavi, Janek 2005.** Von Baer Juhan Liivi varjuna. Postlugemisest. – Nüpli XIII kevadkool. Nüpil 17.–18. juuni 2005;
<http://www.kirmus.ee/nypli/koolid/2005/kraavi.html>. Vaadatu 15.05.2013.
- Kull, Kalevi 1998.** Semiotic Ecology: different natures in the semiosphere. – Sign System Studies, nr 26, lk 344–371.
- Lando, Fabio 1996.** Fact and Fiction: Geography and literature. A bibliographical survey. – GeoJournal vol. 38 no.1.
- Lehari, Kaia 1997.** Ruum. Keskkond. Koht. – Eesti Kunstiakadeemia toimetised nr 5. Tallinn: Virgela.
- Liiv, Juhan 1921.** Enesest ja teistest. Tartu: Noor-Eesti.
- Liiv, Juhan 2008.** Peipsi peal. – Eesti novellivara. Tallinn: Eesti Raamat.
- Lotman, Juri 2006.** Kunstilise teksti struktuur. Tallinn: Tänapäev.
- Melts, Brita 2010.** Luuletaja maailm: Andrus Kasemaa Poedirahu ja Mats Traadi Harala. Magistritöö. Tartu Ülikool, kirjanduse ja teatriteaduse osakond.
- Merrell, Floyd 1995.** Semiosis in the Postmodern Age. Westlafayette: Purdue University Press.
- Moslund, Sten Pultz 2011.** The Presensing of Space in Litterature: Toward an Embodies Topopoetic Mode of reading. – Geocritical Explorations. Space, Place and Mapping in Literary and Cultural Studies. New York: Palgrave Macmillian.
- Märka, Veiko 2009.** Eesti kirjanike jalgsimatk Riias Tartusse: viimane päev ja kokkuvõte. – Ekspress, 3. juuni; <http://www.ekspress.ee/news/paevauudised/elu/eesti-kirjanike-jalgsimatk-riias-tartusse-viimane-paev-ja-kokkuvote.d?id=27689745>.
 Vaadatud 20.05. 2013.

- Niitra, Mari 2012–2013.** Käsikirjalised materjalid Liivi muuseumi kohta bakalaureusetöö autori valduses.
- Org, Andrus 2013.** Proosateksti analüüs. – 14. loengu käsikirjalised materjalid bakalaureusetöö kirjutaja valduses.
- Osborne, Brian S. 1988.** Fact, Symbol, and Message: Three Approaches to Literary Landscapes. – The Canadian Geographer 32, no 3, lk 266–76.
- Pae, Taavi 2011.** Kultuurigeograafia loengumaterjal. – 1. loeng. Tartu Ülikool, geograafia osakond.
- Pajusalu, Karl, Tiit Hennoste, Ellen Niit, Peeter Päll, Jüri Viikberg 2002.** Eesti murded ja kohanimed. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Pocock, Douglas Charles David 1981.** Humanistic geography and literature: Essays on the experience of place. London and Totowa: Croom Helm.
- Pocock, Douglas Charles David 1988.** Humanistic Geography and Literature. London: Taylor & Francis.
- Prees, A. 1959.** Kilde ja killukesi matkateilt kirjanike kodudesse. – Kolhoosi küla, 29. jaanuar.
- Prieto, Eric 2011.** Geocriticism, Geopoetics, Geophilosophy, and Beyond. – Geocritical Explorations. Space, Place and Mapping in Literary and Cultural Studies. New York: Palgrave Macmillan.
- Pungas, Piret 2007.** Eesti soode tähenduse vastandlikkus pärimuses – pelgupaik ja hirmuallikas. – Noorte Hääled 2007. 26.–27. aprill. Teesid; <http://www.folklore.ee/era/nt/nt2007.htm> Vaadatud 23.05.2013.
- Rander, Tanel 2009.** Juhan Liivi blogi; <http://juhanliiv.blogspot.com/search?updated-min=2009-01-01T00:00:00-08:00&updated-max=2010-01-01T00:00:00-08:00&max-results=50>. Vaadatud 13.04.2013.
- Randviir, Anti 2010.** Ruumisemiootika: tähendusliku maailma kaardistamine. Tartu: Tartu Semiotics Library 9.
- Roots, Signe 2009.** Ekspeditsioon käkimäe kagu; <http://fideelia.wordpress.com/2009/12/07/ekspeditsioon-kakimae-kagu/> Vaadatud 12.02.2013.
- Selg, J. 1957.** Peipsiäärsetelt matkaradadelt. – Tee kommunismile, 3. august.

- Smith, Susan J. 2005.** Society–Space. – Intrducing Human Geographies. Dubai/London: Hodder Arnold.
- Soja, Edward 1996.** Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places. Oxford: Blackwell.
- Sooväli, Helen 2008.** Kultuurigeograafia. – Keel ja Kirjandus, nr 8-9.
- Statistikaamet.** 2012. Rahvastik soo, vanuserühma ja haldusüksuse järgi; http://pub.stat.ee/px-.web.2001/Dialog/varval.asp?ma=RV027&ti=RAHVASTIK+SOO%2C+VANUSER%DCHMA+JA+HALDUS%DCKSUSE+V%D5I+ASUSTUS%DCKSUSE+LIIGI+J%C4RGI%2C+1%2E+JAANUAR&path=../Database/Rahvastik/01Rahvastikunaitajad_ ja_koosseis/04Rahvaarv_ ja_rahvastiku_koosseis/&lang=2. Vaadatud 24.05.2013.
- Tally, Robert 2011.** On Geocriticism. – Geocritical Explorations. Space, Place and Mapping in Literary and Cultural Studies. New York: Palgrave Macmillian.
- Tally, Robert 2013.** Geocriticism; <http://geocriticism.blogspot.com/> Vaadatud 15.04.2013.
- Tally, Robert 2013.** Spatiality. London and New York : Routledge.
- Talvet, Jüri 2012.** Juhan Liivi luule. Monograafia. Tallinn: Tänapäev.
- Talvet, Jüri 2013.** Tuglase Liiv ehk meelega luuleime. – Friedebert Tuglas Kogutud teosed 12. Juhan Liiv. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, lk 392–417.
- Tilley, Christopher 1994.** A Phenomenology of Landscape. Oxford: Berg.
- Tuglas, Friedebert 2013.** Kogutud teosed 12. Juhan Liiv. Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.
- Tõruvere, Ü. 1963.** Juhan Liiv ja Alatskivi. – Edasi, 10. veebruar.
- Tüür, Kadri 2003.** Eesti looduskirjandus: määratlus ja klassifikatsioonid. Magistritöö. Tartu Ülikool, semiootika osakond.
- Tüür, Kadri, Triin Reitalu 2012.** Botanical Nature Writing: An Ecocritical Analysis. – Estonian Journal of Ecology nr. 61 (1), lk 9-19.
- Uibu, E. 1964.** Luuletaja kodupaikades. – Edasi, 29. aprill.
- Vinkel, Aarne 1963.** Veel kord Alatskivist ja Juhan Liivist. – Sirp ja Vasar, 25. jaanuar.
- VMS = Väike murdesõnastik;** <http://eki.ee/dict/vms/> Vaadatud 10.05.2013.
- Westphal, Bernard 2011.** Real and Fictional Spaces. New York: Palgrave Macmillian.

Lisa

Joonis Arne Vinkeli teosest „Juhan Liiv. Lühimonograafia“

Juhan Liiviga seotud kohad Alatskivi ümbruses.

Geocritical approach to Juhan Liiv's prose

The aim of this BA thesis is to introduce geocriticism and to position it among other spatial literary theories. Geocriticism is more or less combined from the elements of other spatial disciplines. It borrows quite a bit semiotics, humanistic geography and postcolonialism. There are also connections between geocriticism and literary tourism. It can be said that literary tourism is somewhat like a practical output of geocriticism that combines in itself both literary and real space in museums or on tourism routes. But there are also individual lines in this theory. The most important difference is the geocentric perspective, that announces the importance of space and place in literary work.

The prose of Juhan Liiv is quite mimetic where direct use of real landscape can be seen. Additionally, the real world in his stories is portrayed through his own perspective and there are some meiotic and hyperbolic elements, which show that the author did not just copy the outside world, but used it as a prototype to create his own new literary world. The elements of geocriticism can be seen both in Juhan Liiv's creation, but also in the the reception of his works and also his museum in Alatskivi.

Liiv's stories and the landscape near his home has been interpreted for about a hundred years and, during this time, both the landscape and interpretations have changed. We can therefore, when describing this process, use the term multifocalisation, as the view has been multiplied. But the multifocalisation has also been written to the story "Vari", where the author shows the perspective of both the parish poor and the estate's scribe.

Inter-textuality manifests itself through the interpretations of landscapes near Alatskivi and in the depictions of Juhan Liiv themselves. Liiv's work covers this landscape with a literary layer which affects, how authors from later times depict this half-real half-fictional space.

Polysensoriality is one important aspect of Juhan Liiv's stories. His landscapes are very sensorial and his senses and depicting very elevated. His landscapes are not only visual, as is usual with literary landscapes, but also audible. It can be said that the visual and the audible landscape in his works are somehow in opposition, as the reader (as

well as the characters) not always hear what the author does and vice versa. The visual landscape is more like illustrative in nature, whereas the sounds tell what the landscape and its habitants want to say.

One important element of geocriticism is also stratigraphic vision that allows readers and the writer to understand that place is never finished – it changes in time and historical events, even when they do not deserve the name of an event, give the fourth dimension to space, that changes spatial layers. One place, where all the times of Juhan Liiv and his landscape are 'collected together' and showed as whole, is the Museum of Juhan and Jakob Liiv. There are also tourism routes to the environment, where people can follow the paths in Juhan Liiv's life and prose.

To sum up, space is never as simple as it might seem. We can say the same about Juhan Liiv and his creation. His works have been interpreted for about a hundred years, but still new aspects can be found. This comes to show that we are dealing here with an Author with capital A.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Evelyn Fridolin (sünnikuupäev: 29.09.1990)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Geograafiline lähenemine kirjandusele Juhan Liivi proosatekstide näitel“

mille juhendaja on Kadri Tüür,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 27.05.2013